

ERDÉLYI MÚZEUM

XIV. kötet.

1897.

VIII. füzet.

Történelmünk dicsőítése.

Ezredéves történetünket legújabbán két oly páratlan fejedelmi kitüntetés és dicsőítés érte, a mely nemcsak honfitársaink lelkét gyújtotta lángra s szívét árasztotta el édes gyönyörrel, de méltó feltűnést keltett messze hazánk határain túl is, és visszhangozni fog még sokáig ország-, világszerte.

Egyik: II. Vilmos német császár és porosz király pohárköszöntője, melyet magyarországi látogatása utolsó napján szept. 21-én Buda-várában a búcsúlakomán tartott; a másik: Ő Felsege a mi szeretett királyunk nagylelkű elhatározása (szept. 25.), melylyel történetünk tíz kiváló alakjának Budapesten szobrot emeltet.

A kettő egymást mintegy kiegészíti. A német császár dithyrambjja lelkes szavakban dicsőíti a magyar történetet, a magyar király elhatározása emlékszobrokban örökíti meg e magasztalt történelem egyes kiválóbb alakjait: két hitlejlesztőt; az alkotmányt védő erdélyi fejedelmek kettejét; két hős hadvezért; egy trónvédelmezőt, a szathmári béke szerzőjét; egy történelírót; egy jogtudóst s egy nemzeti dalnokot.

Ez a két fejedelmi tény annyira felül emelkedik a napi események s az actualis politika felett s mindkettőnek oly messze kiható történelmi jelentősége van, hogy ezeket folyóiratunk lapjain is meg kell örökítenünk.

Ő Felsege a király köszöntője II. Vilmoshoz:

Benső örömmel eltelve a látogatástól, a melyet Felseged leróni oly kegyes volt, különös meglelégedésemre válik, hogy Felsegedet ezúttal magyar székesfővárosomban üdvözölhetem. Üdvözlöm Fel-

ségedben a hű barátot és szövetségest, a kitartó munkatársat a béke nagy munkájában, a melynek legjobb erőink mindenkor szentelve legyenek s meg levén győződve az érzelmek egyformaságáról, a melyek bennünket e magasztos föladatnál vezérelnek, Felséged egészségére ürítem poharamat e kiáltással: Vilmos császár ő felsége sokáig éljen!

II. Vilmos császár németül s zárószavait magyarul mondott köszöntője ez:

A legmélyebb hála érzelmeivel fogadom Felségednek oly szíves üdvözlését.

Felséged meghívásának köszönhetem, hogy ellátogathattam e fönséges városba, melynek nagyszerű vendéglátása valósággal meghódított.

Rokonszenves érdeklődéssel kísérvük mi otthon a lovasias magyar nép történetét, melynek hazaszeretete közmondásossá vált, s a mely az ő küzdelmekkel teljes multjában nem habozott javait és életét áldozni a kereszt védelmében.

Zrinyi és Szigetvár: az ilyen nevek még ma is megdobogtatják minden német ifjú szívét.

Rokonszenves csudálattal kísértük az ezredéves születésnap ünnepét, melyet a hű magyar nép szeretett királya köré seregelve, meglepő fönséggel ünnepelt.

A büszke műemlékek tanúságot tesznek műérzékéről; a Vaskapu bilincseinek széttörése pedig új utakat nyitott a kereskedelem s a forgalom előtt, s Magyarországot mint egyenjogút illesztette be a nagy kulturnépek sorába.

De a mi rám Magyarországon való tartózkodásom, kivált pedig budapesti fogadtatásom alatt a legmélyebb hatást tette: az a magyarnak lelkes odaadása Felséged fenkölt személye iránt. De nemcsak itt, hanem Európában s különösen az én népemben is ugyanez a lelkesedés lángol Felségedért, a melynek én is részeséül bátorodom magamat vallani, a midőn fiú módjára, mint atyai barátomra tekintek föl Felségedre.

Hála Felséged bölcseségének, népeink üdvére kötött szövetségünk szilárdul áll és tölbonthatatlanul s régóta őrzi és ezentúl is őrizni fogja Európa békéjét.

A Felségedért való lelkes odaadás, bizonyos vagyok benne, ma is úgy lobog Árpád fiainak szívében, mint hajdanában, a mikor Felséged nagy ősanya felé kiáltották: »Moriamur pro rege nostro«.

Ezeket az érzelmeket kifejezve, mindazt, a mit mi Felségedért érezünk, gondolunk és kérünk, abban a kiáltásban foglaljuk össze, a melyet minden magyar ember utolsó lehelletéig hangoztat (s a következőket magyar nyelven mondta): *Éljen a király!*

*

Ő Felsége szept. 25-én a következő kéziratot intézte a magyar miniszterelnökhöz:

Kedves báró Bánffy!

Óhajtván, hogy magyar székeslővárosomnak erre alkalmas terei oly kisebb méretű szoborművekkel láttassanak el, melyek midőn a várost díszítik, egyszersmind a múlt idők azon kiváló alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző téerein kitűntek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással megfelelő összegeket engedélyezek arra a czélra, hogy

a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett *Szent Gellért* eszanádi püspököt, a hitbuzgó *Pázmány Péter* esztergomi érseket, *Bocskay István* és *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelmeket, *Hunyadi János* és *Zrinyi Miklós*, a haza és a kereszténység hős bajnokait,

Pálffy János gróf, Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadparancsnokát,

a honfoglalás történetét író *Béla király névtelen jegyzőjét*,

Verbőczy István, Magyarország nagy hírű jogtudosát és annak népszerű lantosát *Tinódy Sebestyént* ábrázoló szobrok készíttetésének és megbízom Önt ezen elhatározásomnak végrehajtásával.

Budapest, 1897. szeptember 25.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

BÁNFFY BÁRÓ s. k.

*

A nemzet a lelkesedés s a hálás érzelmek sokféle nyilvánításával fogadta és viszonzta e fejedelmi kitüntetésekét. Az ország törvényhozása Ő Felsége nevenapján (oct. 4-én) a következő hódoló és köszönő felirattal tolmácsolta a nemzet háláját:

Felséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk!

A magyar országgyűlés képviselőháza hálával és hódolattal vett tudomást Felségednek folyó évi szeptember hó 25-én kelt azon fenkölt elhatározásáról, melyben nemzeti életünk, elmúlt századaink kimagasló alakjait megörökítő szoborműveknek a székes főváros terein felállítását, saját udvartartása költségeinek terhére, méltóztatott legkegyelmesebben elrendelni.

A fejedelmi bőkezűség egymagában, a melyet Felségedtől hosszú időn át tapasztaltunk, a hála érzelmeivel tölt el bennünket.

De a mi a lelkesedés lángját keltette fel milliók és milliók szívében, abban áll, hogy az a királyi érzés és gondolat, mely a legfelsőbb kéziratot sugalta, egy és ugyanaz azzal az érzéssel és gondolkodással, melylyel a nemzet múltja iránt viseltetik.

Király és nemzet összerorva a múlt iránti érzésben, egyaránt át vannak hatva attól a meggyőződéstől, hogy csak az az ország és nemzet számíthat hosszú fennmaradásra, mely kegyelettel tekint vissza őseire és a mely megszívleli ama nagy tanulságokat, melyeket a múlt küzdelmei, dicsősége és hanyatlása egyaránt feltárnak előtte és melyeket történetébe Annak keze irt be, ki királyoknak és nemzeteknek törvényt szab.

Szívünkben — ama törvénycikkelybe is beiktatott — királyi szóval, melylyel Felséged hű népe iránt törhetetlen bizalmát nyilvánította, s múltunk tanúságaként felmerülő ama meggyőződéssel, hogy erős a király és nemzet, midőn törekvéseiben össze van olvadva: Felséged vezérlete alatt bizalommal nézünk a jövő minden küzdelmei elé és midőn Felségedet kérjük, hogy hódolatteljes hálánk kifejezését fejedelmi megszokott kegyességével fogadni méltóztatssék, kérjük a Mindenhatót, hogy azt a királyt, a ki a lelkesedésnek, az erők egyesítésének és nagy czélokra irányzásának hatalmát bírja és a királyi családot, melynek sorsa a nemzetével összeforrt, tartsa meg mindenkor szent oltalmában, kik legmélyebb alattvalói tisztelettel és hódolattal vagyunk

Császári és apostoli királyi Felséged

legalázatosabb szolgálói

*Magyar-, Horvát- és Szlavonországnak
országgyűlésileg egybegyűlt képviselői.*

Csányi László Erdélyben.

I

»Az Európában megindult mozgalmak s azok hirtelen való győzelmes haladása — mint 1849. febr. 20. Csányi László írta ¹ — abba az édes hitbe ringatta a kétkedőket is, hogy az emberi nem sok ezer éves szenvedéseinek vége, s hogy egy újkor áldása fogja felejtetni a múltak szenvedését és gyötrelmeit; hitték, hogy megtestesül a kitűzött nagy ige, a testvériség s nem lesz csupán írott malaszt. Maguk a magyarok azt hitték, hogy a körülményeknek oly szerencsés találkozása következtében nemzeti életök és függetlenségök biztosítva van s hogy sokat szenvedett és Európa népei előtt feledékenységre süllyedt honuk felvirágozik, századokon át vitt szerepét és állását visszafoglalja Európa népcsaládjában. Tökéletesen hitték, hogy így saját dolgaik intézése kezeik közé tétetvén le, üdv, boldogság, jólét váltja föl az eddigi gyarmatszerű szegényítő állapotot. S ezt mind vér nélkül érik el. Kezeskedik róla a királyi hit s jogot adott hinniök a biztos következtetésben az, hogy a nemzet tetemes áldozatot hozott az önmagáról rendelkező szabadság biztosítására«.

»És mi történt? — Nemzeti függetlenségünk háborúja tömérdek költséget követel. Városaink feldúlattak, leégettettek, lakói legyilkoltattak s földönfutókká lettek; kik mások nyomorát enyhítették, most másoktól várják testi ruhájokat, másoktól éhségök enyhítését, az özvegyek, árvák nyomor-préselt könyűik letörlését«.

Csányi László, ki a forradalom első esztendejének ezt a megkapó és igaz rajzát nyújtotta, márczius 15-ike óta résztvett a küzdelemnek minden nevezetesebb mozzanatában. Nevezetesebb szerepe

¹ B. Radák Istvánnéhoz 1849. február 20. Leveleskönyve 245 sz. (Aradi szabadságharcai muzeum).

a Drávánál kezdődik, hol Jellasics ellen működött mint kormánybiztos; azután a felső hadsereg főkormánybiztosa lett s utolsó volt a Windischgrätz elől menekülők közül, ki a fővárost elhagyta. Neki lehet köszönni, hogy az állam vagyona, kincstára s a kormánylevéltára Debreczenbe kerülhetett.

Ezt a vaskezű, lánglelkű és a maga 58 esztendejével is rendkívül munkabíró férfiút küldte a kormány 1849 januárjában Erdélybe, hol minden borzalmával dúlt a polgárháború. Akármennyit írtak erről a háborúról, némely részlete homályban maradt. Csányi főkormánybiztosságának idejéből közel 5000 okirat maradt fenn az aradi szabadságharczi múzeumban, hová azok Varjassy Árpád elnök gondossága következtében Aradmegye házának pinczejéből kerültek; s ezenfelül megmaradt Csányinak 771 számra terjedő leveleskönyve. Most csupán ezek adatai nyomán kívánom megösmertetni azt a negyedévet, melyet Csányi László mint Magyar- és Erdélyország teljes hatalmú főkormánybiztosa Erdély polgári és katonai kormányának élén töltött; így tehát csupán adalékokat óhajtok nyújtani, nem történeti korrajzot.

Csányi a Dráva vidékéről, hol mint kormánybiztos tíz hónapig munkálkodott, 1849. január 30.-án este érkezett Kolozsvárra, hogy átvegye Magyar- és Erdélyország polgári és katonai teljes hatalmú kormánybiztosi hivatalát.

Útközben látnia kellett, hogy a Körös és Szamos vonalán a nép megfélemllett. Kapustól nem-messzire a havasok közt, mint mondták, nagyobb oláh tábor volt, melynek betörésétől tartva a kapusiak és bánffy hunyadiak 29. én egész éjjel talpon voltak. Némelyek az őrtüzek láttára az erdőkbe menekültek s az új kormánybiztos első benyomása az volt, hogy a fontos vonal biztosítására nem elegendő a fegyveres erő, mely különben is minduntalan felváltott bihari nemzetőrökből állott.¹

1848. decz. 19. kinevezett beteges elődje, *Beöthy* Ödön bihari főispán semmikép sem akart Kolozsvárt tovább maradni s a kormánybiztosságot a legszükségesebb fölvilágosítások kíséretében átadván, azonnal távozott. Csányi tehát már január 31-én megkezdte

¹ Csányi levele Kossuthhoz január 31.

működését s Kolozsvár városa közgyűlésén azonnal kihirdettette a honvédelmi bizottságtól nyert megbízó levelét.¹

A haza érdekét itt, a messze távolban védelmezte tovább. »A Duna partjairól az osztrák széleken szolgálám hazámat — mondta utóbb;² — s most Erdély, hazánk másik széle azon hely, hol a közös haza erőmet igénybe veszi. Ott is édes hazánk érdekében fáradozánk, itt is; hol nagyobb a veszély, nagyobb a feladat«. Első sorban a *Bem*mel, mint fővezérrel való összeköttetést kereste.³ Mivel azonban Kolozsvárt egyelőre el nem hagyhatta, abban a hitben, hogy *Bellona* nem hagyja el a maga kegyeltjét s mielőbb bevennie engedi *Szebent*, Maros-Vásárhelyre kért tőle találkozózt. Belső örömmel töltötte őt el — saját vallomása szerint — minden győzelem, melyet a drága haza érdekében kivívott s meg volt győződve, hogy a kormány sohasem bízhatta volna Erdély sorsát derekabb és tapasztaltabb hősre. De mivel látta, mekkora hiány van a fegyverekben s hogy még a Feketető és Kolozsvár közt felállított csapatok sincsenek kellően fegyverezve, már is kérte, hogy valószínű, sőt biztosra vett győzelme esetében a Nagy-Szebenben levő sok fegyverből neki is juttasson. Néhány nap múlva ő is küld neki egy félüteg rakétát s a hogy hallja, lengyel csapatok is készülnek csatlakozni *Bem*hez, ki talán még emlékezik reá Bécsből és Pozsonyból.

Kolozsvár és *Bem* tábora közt nagyon bizonytalan volt az összeköttetés; kíséret nélkül csak nagy kerülővel lehetett eljutni egyik helyről a másikra. Kolozsvár körül csekély és nem eléggé fölfegyverzett sereg állt s így Csányi jó lélekkel biztosíthatta róla *Kossuth*ot s a honvédelmi bizottságot, hogy a fegyveres erőt sem *Beöthy*, sem más vissza nem tartotta a *Bem*hez való csatlakozástól.⁴ Ő maga is azonnal útnak indított hozzá néhány száz felruházott, de fegyvertelen ujonczot, mert úgy tudta, hogy *Bem*nek van néhány száz heverő fegyvere, miben Kolozsvárt nagy volt a hiány. Együttal vadászfegyverek és karabélyok küldésére kérte a kormányt.

¹ U. o. 1. sz. Kolozsvár üdvözlő levele hozzá jan. 31-ről a Csányi-leveltárban Aradon, 1. sz.

² Levele *Jenei* századoshoz és nagybányai katonai parancsnokhoz, febr. 10., 145. sz.

³ Német levele *Bem*hez, febr. 1., 3. sz.

⁴ *Kossuth*hoz febr. 1., 4. sz.

»Feladatom — szolt — a béke-veszett Erdélyben a nyugalmat helyreállítani és a személy- s vagyón-bátorságot biztosítani; ennek pedig anyagi erő az alapja, mi, ha nem fegyveres, czélhoz nem vezet«. A fegyverek elszállítását legjobban eszközölhetné Kammermayer Károly, kit önála jobban senki sem tudna alkalmazni.

Debreczenből csak 98,000 forintot hozott magával, mivel az ezüstöt nem rakhatta fel kocsijára. 50,000 forintot azonnal átadott Bem egyik segédének, ezzel megezáfolván azt a mesét, mintha Bemnek nem volna pénzre szüksége. A már meglevő s most alakuló csapatok fizetése, a sok nyugdíj, a károsodottaknak, menekülteknek, pl. a Kolozsvárra menekült sok száz enyvedinek segélyezése, élelmezése, a főszerelés stb. mind erősen igénybe vették az állam kolozsvári pénztárát. Nagy bizalmát helyezte ebben a részben *Berzenczey* László alezredes kolozsvári térparancsnokba, kit helyi ismereteinél, családi összeköttetéseinél fogva másutt korántsem lehetne úgy használni. Másfél hónap múlva kitént ugyan, hogy *Berzenczey*, kit Kossuth a Mátyás lovas-ezred toborzására és teljes főszerelésére nagyobb összeggel látott el, az állam pénzéből polgáriaknak és katonáknak sokkal többet adott kölcsön, mint a mennyit visszakaphatott, de Csányi mindent elkövetett, hogy az állam ez esetben se károsodjék.¹ Annyi kétségtelen, hogy Csányi kezdettől fogva kellő rendben tartotta a pénztárt s ebben a részben sohasem akadt fel.

»A kiadások itt sem csekélyek — írta febr. 3-án is.² — A sok csapatok foglalója, díjazása; az élelmezésről még nem is szólhatok; a segedelmezés, felszerelés! Apró bankjegyekért majd kihúznak. Csak az Istenért, százasok ne küldtessenek!« A váltópénz hiánya miatt azonban tömérdek baja volt kormánybiztosságának egész ideje alatt.

Egyelőre a fegyverek szerzését tekintette legfontosabbnak. »Ha vannak kardok, pisztolyok, azokat — szolt — mind használhatom; nem bánom én, ha sörétes puská lesz is, csak durranjon.« Írt ebben az ügyben *Lahner* ezredesnek is; »mir ist die schlechteste Muskete lieber, als eine Zylinder-Uhr«, fejezte be levelét.³

¹ Átiratai márcz. 15. Bemhez, a képviselőházhoz, Mészárosához, Maros-, Udvarhely- és Háromszékhez, 498. sz.

² Kossuthhoz, 16. sz.

³ Január 31., 5. sz.

»E néhány napokat úgy élem itt, — írta Kossuthnak február 3-án¹ — mint a tengereken túl szakadott, nem tudva, nem hallva mit is honáról. Magyarországból kevesebb hír szárnyal át a Királyhágón, mint talán jelenleg Budapestről Nyugat-Indiába; sem Közlöny, sem futár ide nem érkezik, jóllehet gyors tábori közlekedés már nem hiányzik, mert megtettem az intézkedést,² hogy Élesdtől Kolozsvárig mindenütt a futárok számára jó három lóval könnyű szekér folytonosan készen álljon. Erdély a legborzasztóbb jeleneteknek színhelye. A vérengző események, rablások, gyujtogatások még mindig napirenden vannak és azok kölcsönösen gyakoroltatnak, egy helyett az oláh, másutt a magyar által. Mozgó őrseregek alakúlnak; teladatuk a feldúlt, békevesztett Erdély nyugalmanak visszaszerzése s e végre az oláh falvakkal lefegyverzése, a fellelhető gyilkosoknak, rablóknak, gyujtogatónak összefogdosása. De fájdalom, a könnyű alakulásra a rablásvágó szolgál ingerül, mi minden eddigi intézkedések daczára gyakorlatba is vétetik és még nagy távolban mutatkozik a kilátás annak megszüntetésére.«

Február 3-án különben szemlét tartott a Kolozsvárt levő csapatok felett. A városi nemzetőrséget fegyvertelennek találta úgy, mint a Mátyás-huszárok szép legénységét, melynek lovai sem voltak. Csak a bihari nemzetőrök hagytak itt néhány állami puskát; már pedig „nincs lsten, ki fegyver nélkül a havasokba vonúlt oláhokat megfélekezze. A puskától félnek, egy lövés őket visszarettenti, de a kasza, dárda nem.“ Február 2-án Mariselnél megtámadta őket egy nemzetőr század, a hadnagy megsebesülése következtében azonban ez is visszavonúlt. Bemről nem tudott bizonyosat; de hallotta, hogy ötezer kaszás és ötezer fegyveres székely már elindult megsegítésére. Halmágyról is futár ment Bemhez és most tőle függ, hogy a halmágyi tábor hozzá csatlakozzék. „Zombory ezredes megbolondult, Dorschner megszökött a pénztárral; ezek rossz emberek voltak; szerencse, hogy tőlük a székelyek menekültek.“ A székelyekhez másnap kiáltványt akart intézni s el akart menni a táborba és a Székelyföldre is, remélve, hogy megjelenése mindenütt jó hatással lesz.

¹ 16. sz.

² Biasini Domokos kolozsvári nemzetőrségi h. századost febr. 1. bízta meg tábori posták felállításával. 9. sz.

Előbb azonban még rendeznie kell a legégetőbb kérdéseket, pl. fölemelni a tisztek fizetését annyira, mint a magyarországiakét, hogy ne legyenek kénytelenek annyit zsarolni, mint eddig. „Szegény Erdély! — sohajtott. — Én nem hiszem, hogy ennél most szerencsétlenebb ország legyen. Elborzad az ember a hallottakon, tapasztalván, mily vadállattá tud aljasulni az úgynevezett Isten nemes teremtménye; és mindez az osztrák lovagias tisztek vezérlete alatt. Tudósítások nélkül Magyarhonból úgy tekintem magamat, mint exponált. Vajha onnan jó hírek érkeznének; mert én nem osztom a solatium miseris-t. — — Pénzt apró jegyekben, fegyvert akármi rosszat, e közt kardot és pisztolyt, végre töltényt, minél többet!”

Töltényeket ő maga is ígért Bemnek, kit eznapi (febr. 3.) újból értesített¹ kormánybiztossá történt kineveztetéséről s kellő ismeret és a megkívántató szükségletek tekintetéből a hadsereg létszámának kimutatását kérte tőle.

Febr. 4-én már megírta azt a kiáltványát,² melyekben további lelkesedésre buzdította a székelyeket, kik — hír szerint — 10,000 fegyverrel jönnek »rokonai, a végpusztulással fenyegetett magyar testvérek segítségére.« „Bármily nagyszerű e jelenet — folytatta — s bármily jól esett lelkemnek a testvériességnek s a kötelesség teljesítésének ezen ritka példája, de őszintén bevallom, hogy reám nézve váratlan, meglepő nem volt. Hiszen ki ezen kételkedett volna, az a vitéz székely nemzetet legkeservesebben bántotta és gyalázta volna meg.“

„Nemzetünk ezeréves történetének sokszor borús, de gyakran lényes, dicső lapjain tündöklőn állanak a székely nemzet vitéz, elszánt tettei följegyezve; s bár karja súlyát mindig igazságos ügyben érezteté elleneivel s bár mindig a szabadságért küzdött s ontá vérért, de soha igazságosabb ügyért, mióta az emberi nem él, fegyvert nem fogott nemzet, mint a magyar nemzet. Királya önként egyezék bele szabadságába, megesküvék, hogy megtartja s tartatja; s alig néhány hónap múlik el, rácz, horvát, oláh gyilkosok béreltetnek föl, saját katonáival támogatja, nemcsak a hite szentségével biztosított

¹ 17. sz.

² 42. szám. Utóbb 2000 példányban kinyomatva terjesztette a székelyek közt. Eredetileg csak a háromszékiekhez akarta intézni.

szabadság elrablására, de a magyar faj kiirtására, mely oly gyakran tartá meg a koronát az uralkodó-háznak.⁴

»Legvadabban dühöng ez ármány erdős hazánkban. Tudják önök az eseményeket, a páratlan vadságot, melylyel fajunk irtatik, virágzó városaink semmivé tétetnek, ártatlan nők, gyermekek, öregek kinoztatnak s gyilkoltatnak.«

»És ily körülmények közt ne kelne föl a szabad székely nemzet, ne teljesitené kötelességét? Az lehetetlen. A székely nemzet megmutatá, hogy érez testvéreiért, érez a szabadságért. A székely nemzetnek is van számolni valója. Nem igaz székely az, kinek lelkéből ki volna veszve emléke a mádэфalvi istentelenségeknek. A szabad székely a katona-zsarnokság alá ígáztatott. Ezért számolni kell. Szabaddá kell lenni ismét a székelynek, mint volt évezred alatt, megszűnni a katonai vasigának.«

»A magyar nemzet nem lesz háládatlan hű fiaí iránt. Meg fog szűnni a határőri szclgálat és gondoskodni fog az ország a székely nemzet anyagi jóllétéről s telepítéséről.«

»A messze Dráva partjairól jövék én Erdélybe, a kedves testvérhazába. Föladatom nagyszerű, csaknem emberi erőt haladó. Magas tisztem elfogadását s annak sikerét a vitéz székely nemzet közremunkálására lektetém s alapítám. És én nem csalódtam. Óhajtvá várom azon időt, midön a székely szabad földre lépve, saját tűzhelyénél láthatom meg a szabad székelyt.¹ — Köszönet a a haza nevében. Föl, vitéz székely nemzet, tömegestül föl! Testvéreitek a legborzasztóbban gyilkoltatnak; rokonaitok, véreitek a legsúlyosabb inségnek kitétetvék; városaink, falvaink porrá égettetnek. Föl! SeregeljeteK a szabadság hőse, *Bem* tábornok körül, ki eljőve messze hazából, küzdeni érettünk. Illő, hogy mi magunkért keljünk föl és küzdjünk. Föl, sietve hozzá Szeben alá! A kigyónak fejét kell megtörni!«

Ugyanaznap (febr. 4.) szigorú rendeletet bocsátott ki azok ellen, kik a térparancsnokok vagy szolgabírák, községek előljárói által láttamozott útlevelek nélkül útnak. »Azok — szólt — kik

¹ Az első fogalmazásban: „Életem azon perczére leszek legbüszkébb, midön a szabad székely földre léphetek, midön annak legét fogom szívhatni, midön a szabad székelyt tűzhelyénél ölelhetem“.

az ellenségnek élelmi szerek, vagy más segédeszközök kiszolgáltatásában; azok, kik ez ellenséggel való közlekedésben tapasztaltatnak, úgy tekintetvén, mint az ellenségnek czimborái, így a haza iránt hűtlenek, rögtönítélő bírói eljárás alá tartoznak s büntetésök halál.¹

»Higye el ön — írta *Mikó* Mihály orsz. képviselőhöz,² — hogy a feldült, béke-vesztett Erdélynek, hol az ember a mindennapi események tanúsítása szerint vadálattá aljasult, jobb jövőjét egyedül fegyveres alapra építhetjük. Fegyvertelen csapat van elég, de épp azért, mert fegyvertelen, nem bizik magában«. A háború megakasztván a külfölddel való összeköttetést, löfegyvereket nem lehet behozni, hacsak Oláhországból nem, hol egyesektől lehetne vásárolni s a Székelyföldre becsempészni ily fegyvereket. Helyösmereténél fogva Mikót kérte, fegyvergyárból, vagy magánosoktól vásároljon Oláhországban ily fegyvereket, ha még oly magas árakon is. Elfogadná a tűzköves puskákat is, csak golyóra legyenek készítve a csövek.

Másnap (febr. 6.) Csíkszék kormánybiztosának nevezte ki őt s föltétlen engedelmességet parancsolt iránta: »csak így lehetvén az, hogy a lázadók által feldült országnak, a magyar törvény iránti engedelenség alapján (való) reorganisatioja biztosítsák, pacificatioja és rendbe-hozatala eszközöltessék.«³

Ugyanakkor azonban már falragaszokon kellett figyelmeztetnie a közönséget,⁴ hogy hitelt ne adjon a Bem visszavonulása következtében keletkezhető álhíreknek, melyeknek terjesztőit, mint az ellenség czimboráit, rögtönítélő katonai bíróság elé állíttatja; legyen nyugodt a nép s biztosan nézzen egy szerencsésebb jövő elé. Attól tartva, hogy a székelyek azonnal széttutnak, a mint meghallják Bem vereisége hírét, azonnal futárt küldött parancsnokukhoz, Kiss Sándor alezredeshez, hogy fegyelmet tartson, embereit szétmenni ne engedje, költséget nem kímélve, kerestesse föl Bem tábornokot s ha lehet, csatlakozzék hozzá.⁵ Bemnek pedig megírta, barátságosan ugyan, de határozottan, hogy ignoráltatni nem engedi magát, ha elősmerte is, hogy Bemnek, a nagyon bizonytalan utak miatt, idáig még alig is

¹ 53. sz. 1000 példányban kinyomatva.

² Február 5-én 60. sz.

³ 85. sz.

⁴ Február 6. 81. sz. 200 példányban kinyomatva.

⁵ 83. sz. Egy székely tiszt Forró alezredes táborán át vitte Kisshez.

lehetett alkalma érintkeznie vele. Együttal megküldte neki a szász pénztárak jegyzékét, hogy szerencsés győzelem esetében tudja magát mihez tartani a hadisarcz kivetésében és »ne keressen egyhelytt bornyút a bika alatt, máshelytt pedig a tehénfejést is elmúlaszsa«.

Saját vallomása szerint ezer szép tervet készített agyában Erdélyt illetőleg; »de ha az öreget továbbá is paszorgatja Puchner, úgy eloszlanak azok, mint álmok«. Nagy fordulatot csak Arad bevételétől, vagy inkább ... ott elfoglalt Gaal Miklósnak ide küldésétől várt, a mi »Isten-áldása lenne«.¹

»Igen tisztelt barátom — írta Csányi, febr. 6. Kossuthnak a vizaknai csata hírére² — már magamnak is boszúságomra szolgál-
nak Kasszándra sajátságai. Alig olvastad el leveletem, melyben Bem szelessége felett aggodalmamat nyilvánítottam, már is azt kell írnom, hogy ő megveretett és Déva felé visszavonulásban van. Azonban elég ügyes lesz ő ismét összeszedni táborát és valahol olyan posí-
tiót foglalni, melyben részére a mozgásban levő segédseregeket bevárhatja és már ekkor okúlva két pofoncsapáson, Szebent hiszem, hogy nagyobb erővel támadandja meg. Csak az a baj, hogy itt minden kicsiség kétségbe-esésig hangolja le az embereket; Kolozsvár ma ismét bolond«. »Ha elárúlt hazánkon — írta másnap Szatmár-
megyéhez — és kiirtással fenyegetett fajunkon kölcsönös erőfeszítéssel nem segítünk, úgy elvesztünk«.³ »A magyar haza veszélyben van — írta febr. 11-én a székelyekhez. — A magyar faj kiirtása ellenségünknek célja«. Török, tatár soha sem dúlta oly kegyetlenül Erdélyt, mint most a szász és a tőle felbújtatott oláh. Még a Basta-korabeli nyomorúságot sem hasonlíthatni a mostanihoz, midőn császári katonaság segíti a rablókat. Midőn az erdőkből összeszedett menekült enyediéket elfagyva, megdermedve Kolozsvár felé hozták, szászok, oláhok, császári katonák a félholtakra ütöttek s életüket csak a kíséret vitézsége menté meg. »Ne higgyetek a kígyónak. Most még nem bánt; de ha sikerül urává lenni Erdélynek, a sor elkövetkezik a székelyekre is«. Urává azonban csak úgy lehet, ha az erős székelyek, Attila óta az ország lakói, összetett kezekkel

¹ Kossuthhoz, febr. 6-án, 84. sz. A Bemhez írt levél tartalma csak ebben maradt fenn.

² U. o. 84. sz.

³ 87. sz.

nézik, testvéreiket mint gyilkolja a szász, oláh, német katona. A székelyeknél jobban senki sem érezheti a németek zsarnokságát; ösmérik a mádélalvi esetet, a mely ismétlődhetik Erdély elfoglalása után. »Várhattok-e pártolást a német vagy oláh országgyűléstől? — — — Tán eddig is elkéstetek. Egyes embereknek, de nemzeteknek sorsa is sokszor egyes időpontoktól függ; egy napi késedelem örökös szolgaságot hozhat egy nemzetre.«¹ Biztatta őket, keljenek föl és csatlakozzanak Bemhez, kivel Arad felől 7500 magyar katona 16 ágyú kíséretében kíván egyesülni. Február 12-én több biztost² küldött a székelyekhez, hogy föllekítse őket, s Marosszékből Dósa Eleket, Udvarhelyszékben pedig Horváth Jánost nevezte ki kormánybiztosul, fölhatalmazván egyúttal, hogy Udvarhelyszékben, hol a »hazánk ellenségeivel czimborálóknak sikerült a székelységet — a székely név gyalázatára — a jó ügytől eltéríteni«, tegyen meg mindent e gyalázat elhárítására s a székelyeknek az igaz ügy mellé állítására. »Nem lehet a hazáját szerető magyarnak — riadt Udvarhelyszékre febr. 15-én — méltó boszankodás nélkül értesülnie azon *hazafiatalan* magaviseletről, melylyel Udvarhelyszék népe *örökre meggyalázta magát*« azzal, hogy engedelmeskedik »az oláh gyilkosok vezérének«, Heydtenak. »A szabad székelynek az oláh csorda nevez tiszteket! Gyalázat, melyet soha semmi le nem mos Udvarhelyszék népéről. A nép oly hatalmas, hogy holmi Heydte-léle emberek neki nem parancsolhatnak, ha engedelmeskedni nem akar.« A bűnösöket eléri a boszúló igazság karja s »emlékők elvesz életökkel; de Udvarhelyszéke népén a gyalázat a magyar szabadság háborújának történetében századokra fog följegyezve állani; gyermekeitek s unokáitok fogják átkozni apáikat a gyalázatért, mely örökségként fog maradni rájuk s melytől nem szabadulhatnak meg«. Hazaárulóknak nyilvánítja, kik a Heydte kezéből nyert hivatalokat viselik. Gyalázatuk lemosásának egyetlen módja az, hogy visszatérjenek hazafiúi kötelességeik teljesítéséhez, fogadják vissza törvényes trsztviseelőiket s keljenek föl a közös ellenség ellen; vegyenek példát Csik-, Háromszék, Maros- és Aranyosszék lelkes népétől. »A nép jó mindenütt

¹ 147—8. sz.

² Ürmösi Samu, Gotthard József, Berde Áron, Csató János, Szabó János r. kath. és Jósa István ref. pap, Mihályfi Antal, Boeskor Mihály, Vigh József, Vitos Gergely és páter Szakácsi Vitus. U. o. 166. sz.

és talán ezért is játéka a rosszakaratú bujtotatóknak . . . Udvarhelyszékiek! Tőletek függ, hogy a magyar veletek úgy bánják, mint testvéreivel, felejtve elkövetett hibátokat; vagy hogy boszúlóként lépjen föl ellenetek, mint háládatlan testvérei s a hazaárulók czimborái ellen».

Egyik kiáltványt a másik után küldte a székelyekhez; harmadfél hét alatt 59,000 frtot bocsátott rendelkezésükre s lovak és legyek vásárlására mindenkor volt pénze. De csupán a háromszékiekkel volt megelégedve. Ott oly erőkifejtés, kitartás és hazafiúság nyilvánult, melynél többet kívánni nem lehet.¹ Erdély sorsa a piskii győzelem után attól függött, a székelyek mikor és minő számmal csatlakoznak Bemhez; s ha Erdélyből kiverhetik az ellenséget, Bem seregével Magyarországon is a legrövidebb idő alatt bevégezhetnék az osztrák háborút.² Horváth János már csakhamar Udvarhelyszék szellemének javulásáról adhatott hírt, miért őt Csányi márcz. 4. a haza hálájára és köszönetére méltónak nyilvánította.³

Különösen szorgalmazta a vadászcsapatok felállítását. »Tessék a székely atyafiaknak szívökre kötni — írta volt márcz. 6. Sebesi István biztosnak, — hogy ez az első alkalom, melyben egy új téren mint vadászok is méltó utódoknak bizonyíthatják magukat hős elődeikhez.« De ellensége volt a territorialis rendszernek. »A legczéltalanabb intézkedés — szölt, — miszerint a katona saját szülőföldének határaiban van felállítva. Mindaddig, míg a tűzhely körül mozog a katona, addig csak félig katona; azért elvem a derék székely fajtát egy kissé elvonni határaitól; meg vagyok győződve, hogy akkor kétszeres hasznát veendő a haza hűségének és vitézségének.«⁴

Ezt a hűséget és vitézséget márcz. 13-án áradozva magasztalta a háromszékiekben.⁵ »Háromszék a magyar élethalál-harczának

¹ Csányi Németh László háromszéki kormánybiztoshoz febr. 17—224. sz.

² Csányi Gaal ezredeshez febr. 17.—230. sz. »Segélje Isten Szeben bevételére Erdélyben elszórt seregeinket — írta Tóth Ágoston alezredesnek márcz. 11.,—14 nap alatt megalapíthatnók Magyarország jövőjét.« 438. sz.

³ Leveleskönyv, 337. sz. Márcz. 6. a haza nevében köszönetet mondott az Udvarhelyszék föllelkesítésére küldött Vitos Gergelynek, Csató Jánosnak, Mihály Antalnak és Bocskor Mihálynak is. 365. sz.

⁴ 475. sz.

⁵ Németh Lászlóhoz 482. sz.

legtontosabb perceiben oly férfias szilárdsággal küzdött meg a vészteljes kísértetekkel, oly állhatatos férfiasággal mutatá föl az egyesült haza iránti szeretetének csálhatatlan jeleit, hogy a magyar történetnek Háromszék e legközelebbi időszaka mindörökre fénylapjait képzendi. Legyen azért főleg a haza és hon áldása a derék székelyfajnak néhány, a honszeretet szent tüzétől hevített fiain, ezek közt kitűnőleg önön (Németh László kormánybiztoson), ki erélyes eljárásával fenntartja a széknek minden jóra hajlandó ernyedetlen lelkületét. Azonnal előterjesztést tett a honvédelmi bizottságnál érdemeiknek elősmertetése végett s egyelőre tetemesebb (80,000 frt.) összeget kért Háromszék szükségleteinek fedezésére. Márczius 17-én már nem fogadta el a honvédelmi bizottságtól a székelyek föllekesítésére küldött papot, mert »a székely nép annyira lelkes és patriótus, hogy tömegestől fölkel. Itten tehát szükség lelkesítésre nincs.«¹

Egyébiránt épen nem tartotta még Erdély helyzetét megnyugtatónak. Pl. a pénzügyminisztériumtól küldött 250,000 frton nem sietett gabonát vásárolni, mert attól tartott, hogy ez is az ellenség kezébe kerül, mint a Mosonyban, Győrben, Pesten felhalmozott gabona. Várni kívánt, míg Erdély állása biztosabb lesz.²

»Hát már csakugyan nincsen módunk magunkat Urbán ellen biztosítani? — kérdé Tóth Ágoston ezredestől márczius 14-én. — Ha ennek ismét sikerül a betörés, úgy bajaink meg fognak gyűlni. Igaz, ha *Bem* tábornok reménye, melyet 10 ról kelt, tegnap vett levelében kifejt, valósúl, így *ebünk sánta se bajunk*. Ugyanis ő 11-én az ellenséget megtámadni, 12-én Szebent bevenni, a viszonyokat ott rendezni, az Erdély biztosítására, szükségkép itt marandó sereg vezényletét *Czecznek* átadni, a többivel Magyarországra vonulni szándékszik. Quid ad hoc? Vederemo! Már ma a szerént be kell véve lenni Szebennek és a szerént mindennek más szint kell ölteni Erdélyben. Alig várom a tudósítást; én lehetetlennek tartom Szebennek ily rögtön bevételét; azért adja Isten!

»*Dembinszky* nagy bakokat lőtt, azt tagadni nem lehet; ha az osztrák okosabb, úgy bakklövésai következtében a magyar se-

¹ 532. sz.

² A pénzügyminisztériumhoz márcz. 16. 515. sz.

³ 496. sz.

regék egy nagy részének vége van. Mintha nem is tartotta volna figyelemre érdemesnek az öreg úr a térismeretet! De másrésről kétséget nem szenved, hogy *a táborban korteskedések történtek Görgey részére*; és ezért jó, hogy *Vetter* lőn a fővezér, — különben a tábori korteskedés egészen oda aljasúl, hol a megyei állott.¹ Egyébként Görgey csatlakozása, mint mondják, katonai szempontból remek volt. Most 50,000 ember indult meg Buda-Pest bevételeire; ha az *orosz* nem hunczfutkodik, úgy az osztrákokon győzelmünk kétséget nem szenved, legalább annyiból, hogy kénytelen leend *pacifikálni becsületes áron*. Már most *Vetter* is elmenvén Döbröczönből, önre még nagyobb szükség van ott; de ha az öreg úr, győzelem után, itt hagyandja Erdélyt, nem lenne itt még követelőbb a szükség önre? Mindenesetre azt hiszem, hogy a hadügyminiszter itt nem fogja hagyni ezredes urat; ezt hinni okom van.

»*Asztalos*, a becsületes, erélyes hazafi, a hű barát, a ritka elmetehetségű képviselő addig, a míg mi Urbán után barangoltunk, lebetegedett és visszajövelelemmel néhány nap mulva meghalt; tegnap temettem őt el. Ez igen-igen leverő eset reám nézve.

»Kormányrendeletnél fogva Bemnek kötelességem személyesen átadni a magyar első katonai középrenDET; e miatt 17-én a táborba utazandok; útamat úgy fogom irányozni, hogy önnel szerencsém lehessen találkozni. Üdvözlöm önt legszívesebben.

Az útóiratban elmondja, hogy az örmény Lászlófy Izsák Dimbul és Mihalecz kézrekerítésére vállalkozván, fejenként 300 frtot ígért neki. »Ez elég becsületes ajánlat — teszi hozzá. — Jellasics az én és Görgey fejére 1000 forintot tett, mi pedig többet érünk Dimbul és társainál.«

Egyébiránt nem teljesíthette Tóth Ágostonnak azt a kívánságát, hogy Magyarországból segédcapatokat szerezzen számára, mivel »ott a Buda-Pest felé törekvés minden erőt igénybe vesz.«²

Szeben bevétele — írta Tóth Károly tábori századoshoz³ —

¹ Nevezetes nyilatkozat Csányitól, ki mint Görgey nagy tisztelője ösmeretes.

² B. Kemény Farkas alezredeshez márcz. 15. 499. sz.

³ U. o. 500. sz. Szeben bevételeéről Bemnek a besztercei térparancsnok-sághoz küldött tudósítását az ostrom történetére fontos két magánlevéllel s több külföldi és szebeni hírlappal, valamint Bemnek a szebeniekhez intézett kiáltványával együtt Csányi márcz. 18. küldte meg Kossuth elnöknek. 545. sz.

az ellenséges seregeket bizonytalan állásba helyezi; azért, nem tudván mozdulatainak fordulatát, mindent föl kell venni számolatunkba. Azért Tóth ezredes úrnak, kinek katonai képzettségében, tudományában, buzgó hazafiúi igyekezetében teljes okom van tökéletesen bízni, javallatához képest százados urat, említett ezredes úrnak méltó rokonát, ezennel megbízom, hogy *Dézset*, mely állomásaink egyik nevezetesebb pontja, egy *kettős hídtó-sánczczal* megerősítse«. *Tóth* Ágoston ezredesnek márcz. 18. elbocsáttatása iránt beadott kérelmére 20-án azt felelte, hogy nemcsak azért nem engedi távozni Beszterczéről, mert oda »derék tábornokunk« (Bem) rendelte, hanem azért is, mert »ama fontos állomást csak egy oly elszánt, derék katona, mint ön, őrizheti meg a hazának Méltóztassék megfontolni, mi történnék, ha ottan betörendene az ellenség és tábornokunkat operatioiban gátolandaná? Kárát fölszámítani nem lehetne.«¹

Rombauer Tivadart, az állami fegyvergyár igazgatóját is azzal vigasztalta márcz. 19-én, hogy »derék Bemünk« maholnap kitisztítja az ellenségtől Hunyadvármegyét s akkor teljesítheti a most ellenséges kezekben levő vajdahunyadi vasgyárra nézve tett megrendeléseit.²

Márczius 17-én Csányi, néhány napra terjedő távollétében, Berde Mózsát bízta meg a maga helyettesítésével³ s a nélkül, hogy tudott volna a muszkák kiveretéséről, a szászok földére ment, hol az ellenségtől elszedett fegyvereket akarta összegyűjteni,¹ a hazától elidegenített népet a haza érdekeihez kapcsolni, publicisticus és administralionalis ügyeiket rendezni. »Uralkodjék a magyar, míg világ lesz és nevével töltse be a világot« írta Berde Mózsa márcz. 21-én Bánffy ezredes szebeni főhadi parancsnokhoz, tudatván vele, hogy Csányi már elutazott Szebenbe.⁴ De mégis ő hagyta meg márczius 24-én a szebeni térparancsnokságnak, hogy a Puchner es. tábornok szállásán talált taktikai könyveket és térképeket jegyzék kíséretében Kolozsvárra szállíttassa;⁵ Bemet pedig márcz. 25. fölkérte, szerezze

¹ 573. sz. Márcz. 21. Mészáros Lázárnak Berde Mózsa öt jutalomra ajánlotta, 592. sz.

² 562. sz.

³ 535. sz.

⁴ 591. sz.

⁵ 620. és 633. sz.

vissza azt a sok ezüstöt, melyet a jegyzékében felsorolt egyének a hazának ajánlottak ugyan fel, de melyet Wardener osztrák tábornok Szebenbe vagy Gyulafehérvárra vitetett; az adakozókat időközben földönfutó koldúsokká tették »az istentelen oláhok« s most az ezüst visszaadásával ki lehetne őket ragadni nyomorúságukból.¹

A veszedelem különben újból közvetlenül kezdte fenyegetni Kolozsvárt. Márczius 24-én a lázadók fölégetvén az Aranyos borévi hidját, Ugron István azonnal megkezdte a helyreállítás munkáját, de a főkormánybiztosi hivataltól segítséget nem kapott azon az egy jó tanácson kívül, hogy Aranyosszék és Torda népét vegye igénybe. »Vitézül, bátran ha bánnak, megverhetik ama gaz-kutyákat.«² Attól kellett tartani, hogy a kolozsvár—feketetői vonal is ki lesz téve a lázadók léktelenségeinek, mert márczius 18-án a bihari nemzetőrök lázongani kezdtek s felváltásukra hiában várakozván, márcz. 27-én nyíltan meg is tagadták a további szolgálatot. A kormánybiztosság tehát másnap Heránosz sarkadi nemzetőri százados útján felelősség terhe alatt meghagyta a felváltásra útban levő bihariaknak, hogy a hazára nézve oly fontos vonalat mielőbb újból megszálljak.³ A tordai nemzetőrség fölváltásával Br. Egloffstein alezredes is befejezte volna működését; Csányi azonban ápril 3-án maradásra kérte, mint ki a múlt vészes napok alatt méltán kiérdemelte a haza hálás elismerését, a mennyiben az annyiszor fenyegetett Torda, Toroczkó és Maros-Újvár vidékeit az ő erélyes intézkedései mentették meg a végpusztulástól.⁴

Együttal intézkedéseket tett, hogy a zavargásokban elidegenített vagyont s értéktárgyakat kutatás vagy portyázás segítségével mielőbb visszaszerezzék. Ápril 4-én elrendelte,⁵ hogy visszaélések elkerülése végett minden portyázó csapattal egy-egy fizetett megyei tisztviselő járjon, mint biztos. A biztos a csapattal a faluba érkezve, először is a papot, vagy papokat, a bírákat 12 módosabb gazdával együtt eskesse föl az alkotmányra, a kormány iránt való hűségre, a törvényes tisztviselőknek való engedelmességre; tegye kötelessé-

¹ 628. sz.

² 634. sz.

³ 676. sz.

⁴ 699. sz.

⁵ B. Kemény István alsófehérmegyei főispánhoz, 703. sz.

gökké a rablott dolgok kiadását, az elrejtetteknek fölfedezését. Állítsák elő a bujtogató vezéreket s főbb bűnösöket, adják ki a löfegyvereket, hadiszereiket stb. és szolgáléassák kézbe azok eltitkolót; különben őket magukat is állítsák rögtönítelő bíróságok elé. Tegyék köteleességgé, hogy egyikök se vegyen részt a vidéki oláhok esetleges csoportosulásaiban; jelentsenek föl minden gyanús mozgalmat, a rendet és csendet pedig helységeikben megzavarni ne engedjék. A helységökbe tévedt gyanús egyéneket vagy bujtogatókat, prefekteket, tribunokat vagy centuriokat, a bitor hatalomtól ilyenképen elnevezett rablófőnököket, fogják el azonnal. Maguk a csapatok pedig óvakodjanak a legkisebb visszaéléstől is.

E közben a szebeni német lap újból megkezdte izgatásait, mire Csányi ápril 13. utasította a Magyarországra vonuló Bem helyett az erdélyi hadak vezérévé tett Czecz tábornokot, hogy a magyar érdekek képviselésére más lapot alapítson, s mivel Bem tábornagy most már távozik, a százszokat a városokban és falvakban egyaránt fegyvereztesse le. Az eltávozottaknak, mint az ellenség czimboráinak vagyonát felsőbb rendelet következtében le kell foglalni; a lepecsételt vagyont felszakasztani tilalmas, kivéve a szénát, zabot, aczélanyagot, vasat, zabolát, kengyelvasat, melyet az állam a sereg részére készpénzen megvásárol. A visszatérőket fogassa el, s állítsa bíróság elé, mely őket hűtlenségben marasztalja el, hacsak be nem bizonyítják, hogy erőszakosan vitték el őket. Vigaszképen írja neki, hogy a magyarországi rendet az erdélyi hadakban is be fogják hozni. Kormánybiztosúl Szebenbe *Berde* Mózsát küldi, mint a törvényes kormány kifolyását, kinek tekintélyét s rendeletét minden áron támogatni kell.¹

Mivel a szebeni szász hírlap bocsátotta világgá azt a hírt, hogy a lezárt vagyonokról a pecsétet feltörik, Csányi ápril 13. utasította Dobokay szebeni rendőrségi elnököt, hogy a ki illet tenni merészelné, úgy tekintse, mint az állam megrablóját, kinek halál a büntetése. Mivel pedig a szász lap titkos rendőrségről beszél, nyilatkoztassa ki, hogy a rendőrség a legnyilvánosabb intézmény, mely

¹ 728. sz. Berdét voltaképp ápril 10-án küldte ki kormánybiztosúl Szeben, Brassó, Medgyes, Segesvár, Szerdahely és Szász-Sebes székekre, Dobozy Istvánt Marosszékre és M.-Vásárhelyre, Dózsa Eleket ápril 19-én Brassóba, Kun Kocsárdot pedig ápr. 23-án Szászváros székebe. 733, 742. és 755. sz.

mindent az egész világ tudtával tesz. ⁴ Ápril 19. az iránt intézkedett, miként foglalják le a pártütésben s a haza nyomorgatásában részt vett száz polgárok javait az állam részére. Az állam tulajdonául nyilvánította (ápr. 20) Bruckenthal szebeni képtárát is, melyet azonnal Kolozsvárra s onnan Debreczenbe rendelt küldeni. ²

Ezalatt a Székelyföldön megindult az újonczozás, melynek törvényessége iránt Csányinak magának is komoly aggodalmi voltak. »Törvényellenes parancsot — írta Gál Sándor ezredesnek ápril 20-án ³ — nem lehet végre hajtani; azonban mint nemzetőröket mindenesetre a legszigorúbb törvénymagyarázattal is lehet használni a székelyeket úgy, mint másokat, határ-megóvásra, ellenséges betörés meggátlására.« Felfogása szerint az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat Magyarországon javította a helyzetet; Debreczenbe most már az ellenség hatalma alatt álló földről is hoznak be »schwarzgelb urakat.« »Schlick kinyilatkoztatta, hogy die ungarische Armee kann man nicht mehr schlagen; die österreichische aber muss man retten. Windischgrätz azonban még iszonyú veresége után is merészkedik. Fejér, Győr- és Komárommegyében a guerillák nagy kárt tesznek az ellenségben és a nép fölkelni hajlandó. Csodásan jól mennek dolgaink; csak az az élehetetlen muszka, — az ne csináljon zavart.« Csányit Mikó Mihály csikszeréki kormánybiztos Alfaluból már febr. 20. figyelmeztette az orosz beavatkozás lehető voltára. »Ez aligha megtörténhetik — válaszolt neki Csányi febr. 27. ⁴ — Ez európai kérdéssé válnék azonnal; hanem innen mindenesetre fognak diplomatiai lépések tétetni. Addig önök óvakodjanak a legszigorúbban, hogy a moldvai határra belépjenek. Hogy ezen diplomatiai eljárás sikeresebben történhessék, tegye ön magát érintkezésbe a határszéli parancsnokoskodó muszka tiszttel és tudja meg, ki Moldvában a főparancsnok a muszka és ki a török részéről.«

Még mindig abban a hitben élt, mint tíz nappal előbb (febr. 17.), midőn azt írta Németh László háromszéki kormánybiztosnak, ⁵ hogy »a komoly események közt valólag farsangi bohóczkodásai,

¹ 731. sz.

² 744. 5. sz.

³ 746. sz.

⁴ Leveleskönyv 296. sz.

⁵ U. o. 224. sz.

muszka maskarái a szászoknak boszantók s nevetségesek egyszerűsmind. Azon kozákok közül jó volna a nép balhite elenyésztetésére néhányat bármi áron kézrekeríteni és demasquirozni; ez legjobb óvszer volna«. Még márczius 2-án is csak muszka gunyákba öltöztetett ellenségről beszélt; de már mégis utasította Mikót, hogy kémeivel alapos híreket szereztesse. »Önnek fáradhatatlan szorgalma — szólt¹ — iránytűt fog nekünk e sötét sejtelmű tárgyban nyújtani«.

Németh László háromszéki kormánybiztost márcz. 13-án az Oláhországgal való összeköttetés fentartására főképp azért buzdította, hogy biztos tudomást szerezhessenek az orosz cselekről, »ha azok csakugyan készülöben vannak«, tette hozzá, még mindig hitetlenkedve.²

Aggodalmasabban írt pár nap múlva. »Azok a muszkák — szólt³ — bizony, bajt okozandnak nekünk. Tessék éber figyelemmel kísérni a körülményeket; mert nagyobb *talán* a füstje, mint a sültje, de bizony félek, hogy sültről is alaposan gyanakodhatunk. Pedig ugyan fojtós leendne, ha csakugyan a nagy füst után pecsenyét is tálnának elejbénk«.

Szeben bevételével (márcz. 11.) az orosz beavatkozást megvilágosító számos levél kerfűlt a főkormánybiztoshoz. Így Timon osztrák konzulnak Bukarestből január 22-én 190. sz. a. Puchnerhez küldött eredeti levele s Puchnernek erre Lüders orosz parancsnokhoz írt válasza (másolatban), melyek »az egész interventio történetét előnkbe tárják és oly fontosak Európa diplomatiájára és a történettudományra nézve.«⁴ Ezek a levelek azonban ép úgy nincsenek az iratok közt, mint azok, melyeket Csányi az oroszok esetleges betörése tárgyában Czech tábornokhoz, az erdélyi hadak helyettes főparancsnokához és Gál Sándor ezredeshez ápril 16-án intézett.⁴

Hogy a muszkák esetleges támadása Erdélyben se érje a hadsereget polgárháborúban, teljes erővel kívánta megindítani a havasi

¹ U. o. 318—9. sz.

² 482. sz. Előtte való nap felhívta Mikó Mihály esiki kormánybiztost, hogy az orosz parancsnoktól hivatalosan követelje vissza a székelyektől elszedett fegyvereket s beismerte, hogy »az oroszoknak eljárása barátságatlan viszonyt tanúsít«. 457. sz.

³ Németh Lászlóhoz márcz. 16., 527. sz.

⁴ *Berde* a honv. bizottsághoz márcz. 25., 633. sz.

⁵ 734. sz.

oláhok ellen való küzdelmet. Br. Kemény Farkas ezredes ápril 23. megdicsérvén, hogy hadtestének egy része »az oláh lázadók ezrei közt a zalatnai és-abrudbányai bányász-vidékekre vitézül felhatolt«, egyúttal fölkérte, gondoskodják, hogy az Abrudbányán, kivált pedig a feldült Zalatnán levő kincstári — most állami — érczkészletet, kohászati eszközöket, bányaszereket stb. senki se idegenítse el, s hogy a Zalatnáról s máshonnan elrabolt értéktárgyakat a havasokban összekerestesse és jegyzékbe vétesse.¹

Kik a Mikás János oláh kapitány tribunjai s hol (a Drágon felül levő melyik faluban) vannak elrejtve fegyverei; mit raboltak a drági udvarból, hol egy időben Mikás csépellette a búzát; Eskülőről merrefelé ment Buttyán (Buteanu), hová lett Axentie a maga tribunjaival, az elrablott javakkal és fegyverekkel? — mindezekről Csányi ápril 27. a vajdaházi és drági lakosok és zsidók vallatása után kívánt meggyőződni. Tanú lehetne Veress alesküllői birtokos is, ki »a nevezett oláh vezérekkel együtt terveket készített, fegyvereket osztogatott, a legénységet az öregektől elválasztotta s eleséget szállított Fehérvárra és Kolozsvárra; fehitte tehát gr. Bély Ferencz dobokai főispánt, hogy valamennyit kihallgattassa.²

Ápril 29-én több példányban minden törvényhatóságnak megküldötte a *függetlenségi nyilatkozatot*,³ melyet az országban talán senki sem fogadott oly tiszta lelkesedéssel, mint Csányi, ki most május 2. be is lépett a felelős és igazán független magyar minisztériumba.

¹ 752. sz.

² 769. sz.

³ 771. sz.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

(Vége következik.)

Brassai százéves pályafutása.

(Második közlemény.)

VI.

Brassai tanár lett.

Ekkor negyven éves. 1831-től fogva névtelenül, Világfi Antal és saját neve alatt már elismert író, a lapok cikkeit, bírálatait szívesen fogadják; 1834-ben kiadta «Bevezetés a világ, föld és státusok ismertetésére», 1836-ban »A fűvészet elemeinek vázlata« című munkáit s 1834-től szerkesztette a Vasárnapi Ujságot. Ezek voltak ajánló levelei, hogy állandó pályához juthasson.

Az unitáriusok egyházi főtanácsa 1837 febr. 8-án megválasztotta kolozsvári kollegiumához a történelem és földrajz tanárának, Molnos Dávid helyére, ki a mohácsi csatát latin, akkori előadási nyelven kezdte, magyarul folytatta, könnyek közt végezte. Ennek a szellemnek kellett örökébe lépnie.

Már megválasztatása esemény számba ment, első tanára volt a főiskolának, kitől külföldi akadémiákon való képzettséget nem kívántak. Legnagyobb örömmel a tanuló ifjúság fogadta, még azon este fáklyás dalárdával vonult Brassai lakásának udvarára s örömemlékünkbe marada, hogy erre gyertyáját kioltotta, az ifjúság énekelt, a szónok beszédét megtartotta, Brassai nem volt sehol, az ifjúság addig éljenzett, míg végre előszobája törpe ajtaján feje előre nyúlt s egyszerű kiliben megjelenve, csak ennyit mondott: jól éljenek!

Márczius 2-án felgyűltünk az iskolai nagyterembe. Jöttek a felügyelő gondnokok, tanárok, jött Brassai kifogástalan szalon öltözetben, frakkosan. Meglepetés, mert régebb tanáraink félmagas tetejű kalappal, quekkeresen, bőv bugyogósan, szárközépig stíliben szoktak volt járni. A szószékről, honnan magyar ige még nem hangzott, Brassai magyar nyelven megkezdte beköszöntőjét, a történet szelleméről. Magyarúl, a főtanács határozatából.

A közbizodalom Brassai előtt megnyitotta a pályát, hivatásának igazi útját, s a közbizalom nem csalatkozott. A magyar közoktatásügy benne reformátorra talált. Hogy reformatori sikereit méltathassuk, vissza kell helyeznünk magunkat abba a korba, melyben Brassai közoktatásügyünket találta.

A népiskolák ügye ott állt, hogy csak télen volt tanfolyam, a gyerek egy darab tűzifával ment fel, viaszos fatábla volt a papiros. Kollégiumunkban benlakás, latin tannyelv, egyenruha, ókori törvények plágával, korbácscsal, kézirati elavúlt tankönyvek. A diáknak a harminczas években már szabad volt bajuszt hagyni, de szakállat nem.

Mintha Bethlen Miklós emlékirata, Bod Péter Szent Polykarpusa ideje jött volna le korunkra, melyben 1638-ban az erdélyi reformátusok zsinatja megiltja a diákoknak, hogy skatulyás süveget, kapocs helyett gombot, szárnyas mentét ne viseljenek. A papoknak ugyanakkor megiltják a csizmát, hogy maradjanak a sarunál. Hogy a külső rendtől megkülönböztessenek, 1682-ben elrendelték a tóga, vagy hosszú mente viselést. A reformátusok ezzel a reverenciával, a lutheránusok övig fejez kapcsos fekete talárral, rajta palásttal, háromszögű kalappal, az unitáriusok fekete kurta dolmány, sinóröv, sarkat verő, fekete bárányprémmel szegélyezett mentével jöttek le századunkra. A harminczas években a magyaroknál egyszerű térdig érő attila váltotta fel. De egyéb minden maradt a régi.

Első tanárunk, ki bajuszt, szakált viselt, első, ki hol latinul, hol magyarul adott elő. A történelem és földrajzzal kezdte, de mivel a mathesis és fizika, vegytan tanára püspök lett, e tárgyakat kapta. A felsőbb osztályok részére négy évi volt a tanfolyam, logicus, moralista, mathematicus, fizikus czímmel. Brassainak mindegy volt, bármely fokra helyezték.

Tanított a szó valódi értelmében, mert nála alig akadt rossz tanuló, mindenki megértette. De nem érte be a tanítással, nem volt megelégedve az eredménnyel, mit nem tanítványainak, hanem a régi rendszernek tulajdonított. Annak, hogy az elemi és alsó gymnasialis osztályok nem készítik elő a tanulót, s másodsorban a latin nyelven tanítás és tanulásnak. Reform-törekvéseiben első tekintete az elemi és alsóbb gymnasialis osztályokra esett. Legalólról

kívánt felfelé indulni. Pedagógiai alapelve, az ismertről indulni az ismeretlenre. S főképválmalma a jó kézikönyvek. E végre tantervezetet készített s 1839-ben beadta egyházi tanácsának s azt elfogadtatta: életbeléptetésével megbízott. Oly tervezetet készített, hogy a mint életírói megjegyzik, a kiegyezés után a minister és képviselőház a népiskolák részére tantárgyakul éppen azokat fogadta el. Keresztül vitelére, kitelvén rectori két éves ciklusa, pedagógarának, az oktatás és nevelésügy vezetőjének neveztetett. Módszerébe bevezette a köztanítókat. Hol alkalmas tankönyvet nem talált, maga irt. Így keletkezett 1837-ben megindított Kék könyvtárának több füzete: A számító socrates, A kisdedek számvetése, Rajzminták fiatal gyermekek számára, mind 1842-ben, az Okszerű vezér a német nyelv tanításában, 1845-ben, a Fiatal kereskedők arany abécéje, 1847-ben, az Algebrai gyakorlókönyv, mit 1853-ban adott ki. Melyek mindenike közkeletűvé vált s több kiadást ért.

Az alsóbb osztályok mellett a gymnasialis tantolyam reformálását is kezébe vette. Hangoztatni kezdte, hogy a kívánt helyes sikernek a latin nyelven tanítás a legfőbb akadálya. Mit már a reformátusok is behoztak, sürgette az anyanyelv tanítási nyelvvé tételét. S ezt 1841-ben keresztül is vitte. A történet, földrajz, mathezis, fizika tanítása alatt megtörte az utat. Tanszékét térképekkel, vegytani és fizikai tanszerekkel látta el saját költségén. 1844 ápril 28-ikáról hatóságától engedélyt kapott, hogy a német egyetemeket meglátogassa. Új látkörbe lépett. 1845-ben a bölcsélet előadásával bízott meg. Ekkor keletkezhetett Logikája, melylyel az Akadémiánál 1858-ban a Marczibányi jutalmat nyerte s itt fogamzhatott meg Positiv filosofiája eszméje, melyet halála előtti évében adott ki.

A tanulás mellett az ifjúságban felébresztette az olvasás s az írói szárnypróbálgatás vágyát. A már fennállott olvasó, felolvasó és vitalkozó egyület figyelme tárgyává tette. S az ifjúsági munkálatok arra a magaslatra emelkedtek, hogy Remény cím alatt egy kötetet Kriza szerkesztése mellett világ elé mertek bocsátani.

A szertárak felszerelése mellett a könyvek és könyvtárak cultusa felélesztésére is hatni kívánt. 1842-ben elvállalta a könyvtárnokságot, mit végig megtartott. A nagy könyvtár mellett a könyvtárnokságot a tanulótság kezéből a tanárok kezébe emelte. Még ott láttuk az előszobában a Jankovics gyűjteményébe került, híressé

vált verespataki bányákból előkerült római viasztablákat. Brassai a könyvtárt s múzeumi tárgyakat rendbe szedte, új helyiségbe költöztette. E könyvtár élete végéig figyelme tárgya maradt, időnként oda szállította kiolvasott könyveit s utolsó perczében is könyvtárának örökösévé tette.

A Bourbonok egyik ágának végsarja, a trónkövetelő V. Henrik, ki Bécs mellett halt el, erdélyi útjában meglátogatta iskolánkat. A könyvtár padlózatán ott feküdt vagy 20 kötet Journal des Debats, mit akkor ajándékozott Augustinovies, mit bécsi udvari ágens korába gyűjtött. A herczegnek feltűnt, hogy a nagy foliók a padlózatot megrokkantották. Bizony — folytatta Brassai — azok súlya alatt még trónok is megroppantak.

Ápolta az ifjúságban az ének és zenészeteli hajlamot. Harmoniumot ajándékozott s a harmonia tanítására megnyerte barátját, az egyik Erkelt, ki akkor Kolozsvárt nyelv- és zenetanításnak élt. S mint a jegyzőkönyvek mutatják, 1848-ban főtanácsának benyújtotta azt az ígéretét, hogy saját költségén nyomdát állít. Mindig a kor szükséglete élén haladott. Nagy munkássága, nagy tudománya mellé csatlakozott határtalan kötelességérzete. A mint vagy egy tanerő hiányzott, Brassai mindig tartalékban volt. A történelmen kezdte, a héber nyelven végezte.

Mint százéves jubileuma alkalmából a Keresztény Magvetőben irtam: Nem csak tanárunk: nevelőnk, mentorunk volt. Örök munkában élt, de az ifjúság részére örökké volt ideje. Egyszer beállítok hozzá, kérem ajánljon nekem egy francia nyelv mestert. Talán igen sok pénze van? Volna egy pár hónapra valóm. Menjen, vegyen egy tanulásra írt francia anecdotás-könyvet, reggel öt órakor hozza le. Lementem. Na, olvassa. Nagyot néztem, de kezdtem olvasni. Ezt így, azt úgy olvassák. Egy óra mulva azt mondja, ezt a két anecdotát holnap felmondja nekem. Másnap azon kezdi, olvasni már tud, ma megtanul declinálni, holnapután megtanul comparálni; egy hét mulva, vegyen elő papirosat, jegyezzen, mert tanul conjungálni. Két hónap mulva: tud annyit, hogy a többbit magára is megtanulhatja.

Az olvasó egylet gyűléseibe is be-betoppant. Valamit olvastam. Jöjjön le, hozza le az írását. Maga Kuthyt (az akkor divatban volt Kuthy Lajos novella író) utánozza. No olvassa. Kezdte a bombasz-

tokat kritizálni. Magok úgy írnak, mintha a világot a lábok között hátratekintve néznék, a dolgokat fejökre állítják s azzal végezte: az isten, mint a madárnak tollát, minden embernek megadta stílusát, ne utánozzon senkit; olvassa Tacitust, Salustius. Hozza le, a mit ír.

Írkáltam, levittem. Egy részét kiigazitva visszaadta. Egyszer hívat. Itt van Szilágyi utazása s 10 frt, kiadta az Akademia 1840-iki Tudománytárában. Később csak látom meglepetve, az Athenaeumban egy novellámat. Brassai belőlem novella-írótl faragott.

Még féllábam az iskolában volt, egy napon csak így szól: Tilcs megakarja iratni Erdély statistikáját, magát ajánltam. Hát e mi, gondoltam, de folytatta: a mint a Székelyhont megírta, ezt is megtudja írni, gr. Kemény József is magát nézte ki, ő is fogja segíteni. Még mi mindent csinál belőlem, szerettem volna megjegezni. De már előmbe nyomta a Journal des Savants egy füzetét, fordítsa le, benne van egy statistika programja. Az nem tartozik Brassaira, hogy mily kínosan fordítottam le friss francia tudással egy tárgyat, mit alig ismertem, mert akkor a földrajzba vegyítve tanították.

Tanítványaiiba bele öntötte a munkaszeretetet, suggestioja s példaadása által; kipusztította szótárunkból az unalom szót. Mint egy szobrász, tetszése szerint gyurta, kalapálta lelkünket. E volt Brassai mint tanár, pedagogarka, igazgató. Egy kertész, mely a vadtörzsbe hajlamokat, ambíciókat oltogatva, azokat nyeste, idomította; s kész emberkép kívánta tanítványait kezéből a világba bocsátani.

Mint igazgató, ha az ifjúság tömegesen valamely csínyt követett el, összegyűjtötte s atyai beszédével az ifjúság hevét lefegyerezte.

Brassai tanárkodása mellett ráérkezett turistáskodni, fűvészni, korcsolyázni, elfogadni a főúri családok estélyeire, piknikjeire való meghívást. Szerkesztette a Vasárnapi Ujságot és Kékkönyvtárát. Folytatta hirlapirodalmi munkásságát. Az akkori vezérférfiak tetszólítására 1842-ben Bankismeret cím alatt a magyar közönséget bevezette a pénzintézeti ügyek ismeretébe. Berde Áron társszerkesztőse mellett 1848-ban megindította Természetbarát című folyóiratát.

Az elismerések sem maradtak el. Az Akademia 1839. szept. 7-én megválasztotta levelező-tagjának. Fűvészeti hírneve megöröki-

tésére Endlicher 1839. aug. 5-ről egy akkor felfedezett növényt nevére, Brassia névre keresztelt s ma is Brassia actinophylla Endlicher néven tenyésztik az erdélyi múzeum s tisztelői kertjében.

Azonban bekövetkezett a forradalom. Nagyreményű tanárközlése megszakadt. A Vasárnapi Ujság 1848. nov. 19-ikén véget ért. A nemes pályafutás felett az ég elborult.

VII.

Brassai a forradalommal bujdosóvá lett.

Mint liberálista, örömmel üdvözölte a márczius 15 iki napokat. A városi községtanács tagjává választotta. A mint a nemzet nemzetörséggé kezdett szervezkedni, maga is beiratkozott, a magyar-utczai század hadnagyi ranggal tisztelte meg. Gyakorlatokra, várdára járt.

Az első magyar miniszteriumtól jun. 8-án kineveztetést kapván, Brassai is feljött, kinevezték a Ludovica Akademiához, a nyár nagy részét fent töltötte. Midőn a képviselőház a szeptember 8-iki kihallgatásra jelentkezett, felkért, hogy valamelyik erdélyi követtel őt is jegyeztessem be. Lejövet Pozsonyban korán hajóra szálltunk, Brassai felöltötte gummi köpenyét, a hajó fedelzetén egy tábori széken szundikált, a víz párájától, a feljövő nap sugaraitól, gummi köpenyében, szürkülő nagy szakállával, hajával, ezüst szobor alaknak tünt fel. Szájáról-szájra kellett adnom: Brassai, Brassai. Míg nem feltűnt a borsodi nemzetőrököt Komárom várába szállító hajó, a két hajó megállt, az öreg Palóczy fiához, a borsodiak őrnagyához rögtönözte azt a beszédet, mely forradalmi szónoklatainknak örök remeke lett volna, ha lejegyzik.

Az iskolák az országban bezárultak. A Ludovica Akademia növendékei kardot kötöttek, Brassai tanársága füstbe ment. Brassai Kolozsvárra jött, folytatta a Vasárnapi Ujságot, politizált. Gyakorolta nemzetőreit. Megjött Urbán a naszodi határőrezreddel, katonasággal, a kolozsvári nemzetőrök elébe vonultak, Brassai szintén köztök. A vége az lett, hogy Urbán nov. 16-án Kolozsvárra bevonult, a compromittáltakkal Brassai is menekült.

Pestre ment. Október közepén engem a honvédeimi kormány, mint futárt, az agyagfalvi gyűlésre indított, ott a szállásolási- és élelmező-bizottsághoz osztottak, a vásárhelyi veszett csata után Há-

romszékre szorúltam. Pesti szállásom Brassai házigazdasága mellett az erdélyi menekültek tanyája lett. Előkeresték fizetési-ívetem, híven kivették. Neki nem kellett. Deczember végén Pestről is menekülni kellett, Brassai a 17 fokos hideg daczára gyalog indult Debreczennek, Üllőig gyalogolt, hol Perczel felismerte, kocsira tette.

Debreczenben a kormány a városházán szervezkedett. A mint márczius 11-én Bem Szebent bevette, hívatnak, br. Jósika Miklós így szólt hozzám: kineveztetett az erdélyi sereg mellé, azonnal indul, szedje össze a general-commando s az oláh pacifications comité iratait; Brassait már oda indítottuk, hogy szedje össze a térképeket. Mint a Történelmi Lapok nemrég írták, a szerkesztő kérdésére azt felelte, hogy hozzájuk jutott, de kezéből ismét kisodortatt.

A fegyverletétel utáni napon, aug. 14-én Brassai Kolozsvárról másodszer is menekült, Szathmármegyébe húzódott. A forradalom után pár hétig minden csendes volt, csak azután kezdődött a Kossuth-bankók s a compromittáltak üldözése, a katonaság és csendőrség czirkálása. Itt történt meg Brassaival, hogy a mint neszét vették a czirkálóknak, házigazdája nyakába akasztotta a juhász-bundát s indította a mezőre. Valamint az az adoma, hogy egyszer tereleti hazafele a juhokat, egy hídon kellett volna áthajtania, de a juhok nem akartak; jött egy szakértő parasztgazda s így tisztelte meg: vén számár, még nem tanultad meg, hogy ilyenkor egynek megfogod a fülét, a hídon átvezeted s a többi utána megy.

A mint az üldözések rohama csillapulni kezdett, mint a másik adoma tudni akarja, Brassai mint juhász-hajcsár Pestre becsémpészte magát. Egy másik adoma szerint egy napon Brassait a láncz-hídon feltartóztatták, borbélyhoz vitték, nagy szakállát, nagy haját levették. Lehet, mert magam is Kossuth-kalappal érkeztem fel, figyelmeztettek, hogy azzal ki ne lépjek az utcára. A bujdosás és fogság iskoláját szerencsésen bevégezve, Brassait 1851 őszen Pesten találtam. Már akkor az írói fiatalabb nemzedék tért foglaló volt. Politikát érinteni nem volt szabad. Szerkesztették a Komáromi, Enyedi, Losonczi Albumokat, vagy a lapok köré csoportosultak. Fentaláltam Kemény Zsigmondot, Csengerit, Erdélyi Jánost, Vachot Imrét, Lisznyait, Tóth Kálmánt, Úrházit, az élők közül Jókait, Lévait, Szilágyi Sándort, Szász Károlyt, Dobsát, Arany még csak Szalontáról járt fel. Kávéház vagy Szilágyi estélyei voltak az összejövetei helyek.

Szokásba jött, az iskolákhoz írókat hívni meg tanároknak, az írók egyrésze már elment volt, másrésze elkészült. Brassait is meghívta októberben Kecskemét, de purificatiót kívántak, nem vetette magát alája. Végül a Szőnyi-, később Gönczi-féle magán-gymnasium tanárságát fogadta el. Gönczinél oly otthont talált, hogy jóval később egyszer Pestre érkeztünk, kapja kis táskáját: hová Brassai bácsi gyalog? Gönczihez szoktam szállni Budára. Én is Budára szállok. S csak úgy birtam bérkocsiba ültetni a végig nagy turistát.

Szabad idejét itt is írással töltötte. Egyelőre Canus és Zsámokréti Gyula, majd saját neve alatt. Írt színi, operai kritikákat, nyelvészeti értekezéseket. Mintegy a Vasárnapi Újság folytatásaképp 1851-ben megindította a Fiatalság barátját, de csak hat füzetig vihette; 1853-tól ki kezdte adni a Mezei gazdaság könyve köteteit. Az Akadémiában 1857-ben Méhes Sámuel felett emlékeszédet tartott; 1858-ban az Akadémia Logikáját Marczibányi-jutalommal tün-tette ki.

A központ is kijuttatta az elismeréseket, fővárosi tartózkodását mégis csak bujdosásnak tekintette.

VIII.

Brassai másodszer is kolozsvári tanár lett.

Solferino s a Kazinczi Ferencz születése évszázados évfordulójának megünneplése készítette elő Brassainak fészkebe való visszaérkezését. Az Akadémia készült megünnepelni. A színészek és a fiatalság Pesten kalapjokat fel kezdték tollazni. A nemzeti viselet kultusza áttört az elnyomatottságon. Szabók, gombkötők alig győzték a munkát. Minden város Kaczinczi-ünnepet akart, nő, férfi magyarban kívánt megjelenni.

Ily hangulat közepette az unitárius egyház 1859 aug. 30-án Brassait újból tanáranak választotta, böleselet és mathezis tanáranak, 400 frt. 120 frt. lakbér mellett. Mert fedezet még erre sem volt. Brassai barátai, tisztelői, egykori tanítványai részint tőkét, részint évi kötelezettséget írtunk alá s fizettünk be, mit a jegyzőkönyvek fentartottak.

Brassai Pestről lejött, elfoglalta tizenegy év előtt üresen hagyott tanári székét, s okt. 27-én a kolozsvári Kazinczi-ünnepen maga is ünnepelhetette bujdosásának megszakadtát, azok között, kikkel ifjú-

ságát leélte. Egy ünnepen, melyen a pohárköszöntőket gr. Teleki Domokos kezdte, gr. Mikó Imre, gr. Kemény Samu folytatta, siratta a hazát; míg végül Vida, a Futár szerkesztője felugrott: ürítsünk, bár utólagosan, ősi szokás szerint a királyért — szólt — ki a magyar alkotmányos szabadságot nemzetünknek visszaadja. Ez volt a hangulat, mikor Brassai közénk érkezett.

Brassait pár hó múlva múzeumórré választják, de azért folytatta tanárságát, 200 frt. tiszteletdíj mellett. Míg nem 1862 szept. 1-én lemondott, kapott tiszteletdíjából 1000 frtos alapítványt tett. Az egyház pedig iskolai-felügyelő gondnokságával tisztelte meg. Mit végig híven betöltött.

IX.

Brassai múzeumőr és igazgató lett.

Mint az 1857-ben megjelent Zsebkönyvben leírtam, gr. Kemény József és Samu, gr. Gyulai Lajos s mások adományozása megvette az erdélyi múzeum alapját; gróf Mikó Imre áldozatkészsége s a hazafiúi lelkesedés, kapcsolatosan egy múzeum-egylettel, létrehozta. Kötelékébe jutni kitüntetés volt.

Már maga a létrehozás tüntetés-számba ment a még mindig tartó Bach-rendszer ellen, a megnyitás ünnepélyénél nem is csináltak tiúkot belőle. Az akkori lapok sokat hoztak róla, de sokat nem. Hogy mit kívánt Erdély Brassaira bizni, nem felesleges egy kis visszaemlékezés.

A nemzet a protestánsok merész fellépése, az esztergomi jubileum s a Kazinczi-ünnep hatása alatt állott. A múzeum megnyitása 1859 nov. 23-ára volt kitűzve. A bécsi kormány a kormányzó tábornok herceget küldte ki királyi biztosúl, ki Szebenből harmadnappal azelőtt megérkezett s gróf Mikóhoz menve, mintegy biztosítékot kért, hogy a császár ellen nem lesz tüntetés.

Már a megelőző nap Erdély színe-java Kolozsvárt volt. Megjött az Akadémia küldöttsége s élén alelnöke br. Eötvös. Tiszteletére fáklyás-zenét rendeztek, a császári rendőrség betiltotta, a herceg engedelmével mégis megtartották, de a mondott beszédek mégis csak kefelenyomatok maradtak, mi nálam megvan.

Nov. 23-án, hol diszmagyar, kócsag, kard egy szomorú tizeden át nem mutatkozott, az utczákon a negyvennyolcz előtti ország-

gyűlések képe nyílt meg. A felgyültek nagyrésze már magyarban, a nők mentésen. A gyűlésteremben a régi ellenzék szónokai, br. Eötvös gyűjtő beszéde. Mi most szinte hihetetlennek látszik, szavazás folyt arra, német vagy magyar legyen a múzeum hivatalos nyelve, s hogy egyhangú legyen, a királyi biztos is a magyar nyelv mellett szavazott.

Utánna fényes díszebéd. A pohárköszöntés a kir. biztos élte-tésével kezdődött. Arra megindult a borongó köszöntések hosszú sora és pedig abból, hogy egy szál katona sem mutatkozott, beszéltek, hogy a katonaság consignálva van. Br. Jósika Lajos éltette a kitartást és összetartást, Hintz György szász pap, a mint nálunk nevezik, a magyar nemzettel való egyetértést, Szász Domokos püspök, akkor még káplán, poharát a bujdosókra üritette. Horváth János egykori követ, főispán hasonlítá a magyart a huszárhoz, ki kapitánya elé lép és így szól: kapitány úr, panasztoltam-e, rezoniroztam-e tíz év alatt, ugy-e nem; most kapitulatiom kitölt, bocsásson szabadon, mert vagyonomat az idegenek tönkrejuttatták, rendbe akarom hozni ügyeimet.

Estve világitás. Br. Bánffy Albert palotáján e felirat: Éljen a magyar; az iskolák ablakán, a felső emeleti ablakokban vörös, közbül fejér, alól zöld színű mécsek. A színházban az előadás a Hymnusz-szal, Rákóczival kezdődött, a Bánk-bánnal folytatódott, a mennyire a lelkesedés hallani engedte. A leányok pártásan jelentek meg. A férfiak magas tetejű kalapja eltűnt, az ezüst sarkantyú divatja váltotta fel.

A második nap gr. Mikónál, a harmadik nap gr. Kemény Samunál, negyedik nap br. Radáknénál volt nagy ebéd, ki már a múzeumi gyűlés karzatán, a háta megett elhangzott német szóra hátraszólt: zsidók is jöttek ez ünnepre. A királyi biztosért az ebédeknél a társalkodási nyelv a franczia. De Zeyk Károly, Tisza László, az akkori gr. Bethlen Gábor, br. Kemény István s mások pohárköszöntői magyar őszinteséggel tolmácsolták, hogy magyar ember ez állapotokkal megelekedve nem lehet.

Akkor a helyi lapok hetenként kétszer jelentek meg, a szombati szám még kezökben volt. Hivatták a Közlöny szerkesztőjét. Jött fenről a rendelet, hogy a rendőrség minden beszédet, toasztot összegyűjtsön. Folyt a zaklatás; de mondhatni lanyhán. Végül is Horváth

Jánost az obsitért, Szász Domokost a bujdosókért néhány hónapra internálták.

Hogy tárgyamra térjek, a múzeum személyzetét beállították. Brassai lett a természetiek öre és igazgató, Finály Henrik régiség-tárőr és titkár, könyvtárnoknak meghitták Szabó Károlyt.

Brassait a közbizodalom oly intézet élére helyezte, melyet felszabadulásunk egyik eszközének tekintett. Egészen új pálya, de tudása, kötelességérzete, határt nem ismerő munkabírása mindenre képesítette. Hozta herbariumát s a gr. Mikó által megvett s a múzeumnak ajándékozott kerti lakban, mit gr. Teleki József főkormányzó építtetett, a természetieket berendezte. Maga is ide költözött. De független lelkének nem teljes nyugalma. Ő országos intézet igazgatójának nézte magát, de közte, gr. Mikó s különösen környezete közt nézeteltérések merültek fel. Lemondását beadta. S következett az 1864-iki viharos közgyűlés, melyből Brassai diadalmasan került ki, lemondását nem fogadták el, helytmaradt. Múzeumóri élete kerékvágásba jött.

Hivatásának, kedvencz tudományának a fűvészetnek s szórakozásul zongorájának, a zenének és astronomiának élhetett. Itteni idilje leírását a fenmaradt adomáknak s Hermann Ottónak adjuk át.

Ott a parkban élt öreg anyjával. Olyan viszonyban, hogy szárnyra került az adoma, hogy Brassainak férfi, anyjának női vendégei voltak s anyja csak bekiált: Samuka, nincs vágva czukor, s Samuka vágta a czukrot.

Rendezte az ásvány- és állatgyűjteményt s a kertet botanikus kertté alakította. Feliratokat állított, hogy: szemnek minden, kéznek semmi. A kertnek roppant szorgalmas látogatója volt a kolozsvári főiskolák egész fiatalsága, de nem annyira tudományos, mint inkább gavalléri szempontból. Akkor nem volt minden utcán egy-két virágkereskedés. Brassai szomorodva látta, hogy a botanikus kert ékeségei mint tűnnek el. Egy napon, mikor a diákok ismét virágszűretre indultak, ezt a czédulát találták a kapura függesztve: virágot tépni tilos. A fiúk tüstént megismerték a czédulán a Brassai írását. A legközelebbi délután maga is kiballagott, hogy a kert virágai közt élvezze a tilalom hatását. A nebulók most elkezdték leharapni a virágokat. »Hát, kedves öcsém, maguk mit csinálnak itt?« förmedt rájuk az öreg. »Lerágunk magunknak egy pár szál virágot, volt az

alázatos válasz, mivel hogy tépni már nem szabad. Másnap azonban ott díszlet már a botanikus kert kapuján az új fölírás: békében hagyja mindenki a virágot, melyet tudományos czélból ápolnak itten.

A Múzeum-kertben levő halastóban annyi volt a hal, hogy nőismerősei egyszer közrefogták: engedné meg, hogy ott nagy halász-ünnepélyt rendezzenek. Ő persze gavallér módra azonnal beleegyezett s csakugyan össze is gyűlt a társaság, hozzákezdett a halászathoz. De jó másfélórai horgászásnak se látszott semmi eredménye, végre is félbeszakadt a sport. Jóval később derült ki, hogy az öreg a halakat a víz lecsapolásával egy tartalékos tóba rejtette el a haléhes vendégek elől.

Mint múzeum-ört és igazgatót, különben, Hermann Ottó írta le a Vasárnapi Ujság 1897. 18-iki számában. Elmondja, hogy 1864-ben pályázatot olvasott, az erdélyi múzeumnál egy segédőri állomásra, de mire írt, már be volt töltve. Brassai azonban tudatta, hogy ha az állatokhoz ért, maga mellé veszi, szállással ellátja s a maga ezer forint fizetéséből 300 frttal honorálja. Elfogadta, lejött, az állatgyűjtemény preparatora lett.

Leirja, hogy mikor jelentette magát, Brassait a három lábú sextans előtt találta, vette fel a nap állását. Szobájában nyitott zongora, kottahegyek, könyves polczok s egy sereg kávéfőző gép; s a szebbnél szebb virágok mellett ott csattogott a kanári. Napi rendjét előadva, Brassai hat órakor zongorához ült, játszta classicusait. Arra reggelije készítéséhez fogott. Aczél, kova, tapló, gyaluforgács, kész volt a tűz, főtt a kávé vagy tea, tojás, hozzá vaj, pástétom vagy sonka. Jött az ebéd, utána chemiailag tiszta főzetű fekete kávé és csibuk. Pihent, olvasta franczia és angol lapjait. Délután jöttek az apró és nagy kerti látogatók. Estére összeverődött a quartett, melyen a Kolozsvárra ellátogatott világhírű művészek jelentek meg. Ezen szórakozások közt aztán a fáradhatatlan munka.

Barátai, tisztelői megünnepelték tanárságának félszázados jubileumát. Hermann poetikus cikke ez alkalomból keletkezett, mintegy képmagyarázatúl, mert képei közt abban a helyzetben is lekapták, a mint három lábú állványára hajolva, figyelni a nap állását. Nem annyira a városi órák számára, mint inkább azon czélból, hogy ki számításánál a matematikai számításokban otthon maradjon.

Ezen kedvtelése mellett, mint múzeumőr és igazgató, hivatását pontosan betöltötte. A tanulni vágyókat maga köré gyűjtötte, a közönséget a múzeumi táruk látogatására buzdította. Az írók előtt maga ment elől. Szerkesztette 1859—72-ben az Erdélyi Múzeum Évkönyveit, mi hat kötetben jelent meg.

Mint író folytatta az iskolai könyvek írását, Kék könyvtárát, nyelvészkedett, bölcészkedett. Az Akadémia 1864 január 10-én a matematikai és természettudományi osztályából a bölcséleti, társadalmi és történeti osztályba helyezte. Székfoglalójában mint bölcselet jelenik meg. Az elismerések most sem maradtak el. A magyar tudományos akadémia 1865 decz. 10-én rendes tagjának választotta. Mint szomorújelentéseiből látjuk, tagja volt a regensburgi kir. növénytani társaságnak, rendes tagja a m kir. természettudományi, a bécsi cs. kir. állat- és növénytani, a nagyszebeni természettudományi társulatoknak, levelező tagja a bécsi cs. kir. birodalmi földtani intézetnek: kineveztetése ezen időre eshetett, mivel azonban iratai még rendezve nincsenek, kineveztetése idejét nem adhatjuk.

Brassai már megszokott 10—12 évi kapitulációja itt is kitölt, felállítatott a kolozsvári tudomány-egyetem, Brassainak pályát kellett cserélni. A Múzeum-egylet alelnökévé választotta, mit élete végéig buzgalommal töltött be.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

A magyar hírlapirodalom kezdete Erdélyben.

E század harmadik évében több lelkes erdélyi főúr egyesült, hogy egy magyar nyelven irandó lapot adjanak ki. Gróf *Teleki* Ferencz és Pál, gróf *Bethlen* Imre, báró *Bánffy* Dénes és József, báró *Jósika* János és *Cserey* Miklós 1803 ápr. 19-én kérték a kir. főkormányzóséket, hogy »*Diarium Hungaricum*« cím alatt postadíjmentesen megindíthassák. Ez a kérést az udvarhoz terjesztette ajánlólag, honnan május 20-án ama legfelsőbb elhatározással érkezett vissza, hogy mivel minden újságnak, diariumnak és időszakira iratnak postadíjt kell fizetni: a kérés nem teljesíthető. Néhány évvel később, Hochmeister Szebenben lakó kiadó tett lépéseket egy magyar-német nyelven szerkesztett lap indítása érdekében, de a dologból nem lett semmi, a minthogy ily kettős nyelvű lapra nem is volt szüksége az erdélyi magyarságnak, meg aztán ez nagyon is hivatalos színezetű lapvállalat akart lenni. Nem is volt ez időben talaja magyar lapnak Erdélyben. . . . A Napoleoni nagy hadjárat lekötötte a nemzet figyelmét, az erről szóló híreket részletesebben megtudhatta a »*Kurir*« és »*Hazai Tudósítások*« című magyar lapokból, — a ki szeretett olvasni — mint egy Erdélyben kiadandó kis magyar lapból.

A midőn azonban *Döbrentei* Gábor Kolozsvárra telepedett le, minden követ megmozdított egy lap kiadása végett. *Döbrentei* nyáron nem tartózkodott ugyan Kolozsvárt, hanem künn volt falun gróf Gyulainénál, kinek fia mellett nevelő volt, de az év legnagyobb részét Kolozsvár falai között töltötte. Sűrű értekezletei voltak e tárgyban Aranka, Kerekes Ábel, Ponor Thewrewk József, Farkas Sándor, *Cserey* Farkas, Kozma Gergely és másokkal, kik később igyekeztek a lap támogatására is megnyerni a közönséget. Különösen Kazinczyval váltott több levelet, tanácsát kérve ki az indi-

tandó lap miként szerkesztése felől? . . . Nem hírlapot akart ő, mely hetenként jelenjen meg, erre a talajt ő sem látta elkészültnek, hanem ismeretterjesztő lapot akart szerkeszteni. Nagy akadály volt azonban a pénz hiánya! . . . 1810 július havában tárgyalt lapja érdekében Nagy-Ajtai *Cserey* Farkassal. Kész tervezetet nyújtott át Csereynek, ki azt saját költségén kinyomatta s elküldötte a főurak többekéhez. E körlevél után a lap kiadási fedezetéhez hozzájárultak: *Mártonfi* József kath. püspök, özv. gróf *Bethlen* Ádámné, gróf *Gyulai* Katalin, özv. gróf *Gyulai* Ferenczné, Kohányi *Kacsándy* Zsuzsánna, gróf *Haller* János, özv. báró *Wesselényi* Miklósné, Nagy-Ajtai *Cserey* Helena, gróf *Bethlen* Gergely, *Kenderessy* Mihály, özv. gróf *Toldalagi* Lászlóné, *Cserey* Farkas. Cserey neje előfizetőket is nagyban gyűjtött a lap számára. Ily lelkes patronusokkal a lap végre megjelent 1814-ben, 181 lapos füzetben. Az első füzet Kolozsvárott nyomtatott a ref. gymn. nyomdájában. A lap élén »*Előbeszéd*« címvel Döbrentei szól négy sűrűn nyomtatott levélben a közönséghez. Összevonva néhány sorban a lap célja: hazai s külföldi híres személyek életírása, külföld népeinek ismertetése a földrajzzal egyetemben, hazai történet- és nyelvünk »régibb állapotját világosítható megjegyzések«, versek közlése, a külföldi literatúráknak bővebb ismertetése, erkölcsi elbeszélések, könyvismertetések kritikával és végül a füzet utórészen tudósító-levelek, mikben vegyesen lesznek közlemények: »hazánk fiainak literaturai s egyéb hasznos igyekezeteik felől hírek lesznek, vagy hasznos felfedezések megismertetnek«. Minden füzet elején arckép van adva, az első számban *Bethlen* Gergely kormányzó tanácsos és az enyedi ref. gymn. főkurátora képe van. A kép ifjabb gróf *Bethlen* Gergely költségén jelent meg. A kötet végén közölve van az előfizetők névsora, összeszámítám és *510-re ment az*. Az »*Erdélyi Múzeum*« (ez lett a lap címe) tehát elég szép pártolással indult meg. És e pártolás a következő évben még növekedett, mert a második füzetben úgy van újabb 115 előfizető jelezve, hogy a régiék mind megmaradtak. A második füzet már Pesten nyomtatott Trattner János nyomdájában, a lap szerkesztése azonban továbbra is Kolozsvárt folyt.

A 3-ik füzet, ép mint a 2-ik, 1815-ben jelent meg, Nagy-Ajtai *Cserey* Farkas erdélyi udvari tanácsos arcképével. A 4-ik

füzet is 1815-ben adatott ki (185—200 lap közt minden füzet), ebben a füzetben van közölve *Kerekes* Ábel szászvárosi ref. gymn. tanár felhívása a közönséghez — *Erdély történetének a megírása érdekében*. Hosszú nyilatkozatában tudtúl adja, hogy »Erdély Hisztóriája nem hogy magyarul, hanem még deákul is kidolgozva nincsen«, tudtúl adja tehát, miszerint ezt ő megírja, előbb azonban meg akar indítani egy »Gyűjteményt Erdély Hisztóriája gyarapítására — Hisztóriai darabok és apróságok czím alatt, ha ezen szándékomat kivihetem, annakutánna Erdély Hisztóriája megírásához kezdek«. Az 5-ik füzet Szálláspataki *Kenderesi* Mihály kormányzéki tanácsos arczképével jelent meg 1816-ban. A füzet elején Döbrentei hosszabb üdvözlét küldi Branyicskai báró *Jósika* János kormányzéki tanácsoshoz, a Kazinczy Ferenczet ért kitüntetésért.

»Ha valamely szép érzést — írja üdvözlétében — vagy tettet csak a színekkel játszani szerető hiúságért beszélünk elé, az abból származó részvétel tisztaságát zavarjuk meg. Azért ohajtanám a két hazának egyszerűséggel hírül adni azon tegnapi tapasztalt széplelkűséget, mellyen való örömöm, ezen Füzetet a Méltóságos Báró Tanácsos Úrnak hazafiai érzéssel ajánlhatja. Kazinczy Ferencz, innét Hunyadvármegyéből kimene a Bánátba s óhajtott visszatérni a vármegye gyűlése napjára, mellyen a Mélt. Báró Úr, minekutánna Kormányzéki Tanácsosnak kineveztetett, elébbi Fő-Ispáni hivatalától elbucszott. Kazinczy ekkorra vissza nem jöhetett. A gyűlés után tudám meg, hogy ezen érdemes Irónkat, személyes ismeretség nélkül, a Mélt. Báró Úr, a *Ns. vármegye Tábla-Bíráji sorába kívánta*, Magyar Iróhoz való tisztelet jeléül felvétetni. Tudom, hogy a Valót tisztelő nem dicsértetésért gerjed az Érdem tiszta megismertetésére, neki az öröm, mikor látja, hogy a szép érzés önnön maga nemességéért tiszteltetik. De, nekem kedves ezt elbeszéllem. S kötelességem lenne, ha nem Barátomat illette volna is a szándéklott tisztelet, mihelyt Nemzetünk díszére élőnek adatik a figyelem. Kifogná a feltételt bé nem teljesíthetéseért kevesebbé becsülni? Szabad volna nézmem, mint megtörténtet, a *Ns. Vármegye előtt*, mellynek Tagjai ezt örömmel hallották és salynálva, hogy Kazinczy e napra vissza nem érkezett«.

Döbrentei ezen sorokat Hunyadvármegyéből küldte, Dédácsról, 1816 aug. 6. Hanem, hogy a lap bevételei kezdettek talán apadni, mutatja azon közlemény, a melyben jeleztetik, hogy gróf *Dessewffy*

József az 5-ik füzet költségeinek a fedezetére száz forintot adott. *A 6-ik füzet* 1817-ben jelent meg. Érdekes azon közlemény, a melynek czíme ez: »*Cserneki s Tarkói Gróf Dessewffy József és Kazinczi Kazinczy Ferencz kiküldött Táblabíráknak vélemények a Tek. Zemlény várm. Rendeihez a Győrnél 1809 jun. 14-én elesett vitézeknek állítandó Emlék dolgában*«. Hosszú beadványukban azon kívánatukat fejezik ki, hogy a feliratok magyar nyelven történjenek. »Látjuk, hogy Európában másutt is a hazai nyelvet szentelték az épületeknek s emlékeknek; a deákkal inkább csak a Tudományok épületeiken szoktak élni. Senki nem fog azon felakadni, ha magyar vármegye emléken magyar felülírást látand: de sokan fel fognának akadni, ha Magyarokhoz szőlő, Magyaroknak állított emléken, nem-magyar felülírás olvastatnék«. Mindezenáltal nem léve biztosak a magyar nyelvű felirat elfogadásában, deákkal is készítenék egyet. A kétnyelvű felírás fogadtatott el.

A 7-ik füzet 1817-ben jelent meg, Hallerkői gróf *Haller* László arcképével, Máramaros főispánja volt, — »Telemachnak halhatatlan fordítója« — mint a kép aláírásán van jelezve. Született 1717, meghalt 1751. Úgy látszik, hogy az arcképekért, a melyek meglepő tiszták és csinosak, az illetők valamelyik rokona hordozta a költséget. Itt Haller László életrajza közben ezen sorokra is ráakadunk: »Közölvén a mult nyáron Fejéregyházán, gróf Haller János es. kir. kamarás úrral, a kép kimetszetéséről való szándékomat (t. i. Döbrentei), önként ajánlá az egész költség kifizetését. Említésem után, hogy ezt tisztelt fija akarja — kérésemre tenni; az érdemes Atyának fija által való méltó megtisztelése örömeben legalább osztozhatását kérte ki s 300 Rftot kifizetett. A többit gróf Haller Gábor úr küldötte el«. De e füzetben még más hálalkodó sorokra is akadunk, a miből az tűnik ki, hogy a lap már csak egyesek segélyével tudott fennállani! . . . A segélyt nyújtó ismeretlenségben akart maradni, Döbrentei ily czímmel intézett levelet hozzá: »*Tekintetes R. K. J. úrhoz* . . . Halás köszönettel jövök elődbe, Barátom! az Olvasó Közönség előtt, hogy ezen Múzeum folytathatása végett, mivel kevés előfizetők valának, az 5-ik Füzetre 124 Rh forintot kifizetél s e 7 ik Füzetnek egész nyomtatási költségét pedig, úgy mint 600 Rh forintot, magadra vállalád« stb. A füzetet tisztelete jeléül Döbrentei, az ismeretlenségben maradni akaró

hazafinak ajánlta. A *8-ik füzet* is 1817-ben jelent meg, gróf Széki *Teleki* Ferencz alezredes arczképével. Született 1744-ben, meghalt 1808-ban. Arczkép-költségeit felkérésre Branyicskai br. Jósika János, erdélyi tartománybeli főbiztos adta. A *9-ik füzetben* gróf Széki *Teleki* József kormsz. tanácsos, a kolozsvári ref. gymn. egyik főkurátora arczképe van. Született 1777, meghalt 1817. A *10-ik és utolsó füzet* 1818-ban jelent meg, Cserneki és Tárközi gróf *Dessewffy* József volt országgyűlési követ arczképével. A füzet Felső-Szilvási Nopcsa Elek Hunyadvármegye főispánjának s ugyanezen vármegye rendeinek van ajánlva. A füzet elején Döbrentei bucsúnyilatkozata áll, mely öt sűrűn nyomtatott levelet tesz ki. A nyilatkozat Maros-Vásárhelyről van keltezve, 1817 december elején. E terjedelmes bucsúnyilatkozatból megtudjuk azt is, hogy az előfizetők lepadása s az aláírók díjaik ki nem fizetése miatt a lap fennállása lehetetlen s tíz füzet is csak úgy tudott kijönni, hogy egyesek anyagilag is támogatták a lapot, mint a már említettek kivül: *Horvát* István az író 100, gróf *Waldstein* Immanuel Pestről 200, gróf *Dessewffy* József újból 400, *Gedő* József Aranyos-Székről 100 Rfttal. *A tíz füzet nyomtatása hat ezer forinton felül ment.* Egy füzet ára 1 forint 45 krajczár volt.

A lap nem csak az irodalmat, tudományt kultiválta, hanem a színműírást is igyekezett előmozdítani . . . Rendkívül terjedelmes színi pályázati közlemény van adva a 10-ik füzetben. »A kihirdetésre tíz dráma érkezett — szól a közlemény — a kiadóhoz 1816 újévig. A drámák rendre olvastattak el az egyesülés (bizottság) előtt. Mindenikünk óhajtotta azt a szép szerencsét, hogy egy klaszszikai becsű drámához jussunk. Egyes jelenetek szépségén kivül e reményünk kezdett eltűnni. Azonban következett a *Pártosság tüze* című szomorújáték s ennek első felvonása mindnyájunkban új nagy várakozást gerjesztett. E lelkesült bevezetés után a bírálatból mégis az tűnik ki, hogy ezen darab sem volt általános becsű, de a beküldöttek közül mégis a legjobb volt. Feltöretvén a pecsétes levél, a *Pártosság tüze* szerzőjéül *Tokody János* Biharvármegye szolgabirája tűnt ki. A darabokat átnéző társaság levelet intézett az íróhoz, hogy ő kapja a díjat, ha az általuk jelzett átdolgozásokat megteszi. E fölhívásnak azonban eredménye nem lett, mert a lapban jelezve van, hogy kétszer is irtak hozzá, de nem válaszolt

semmit: »hát kis ideig még várunk, ha nem tetszenék neki ítéletünk, akkor a jutalomtevők a begyűlt pénzt egyébre fordítják. Az most 520 forintból áll, melyhez járultak gróf Kendeffy Ádám 200, gróf Bethlen Ádám 120, báró Wesselényi Miklós 100, gróf Bethlen György 100 forinttal. Ezen pénz 1817 július közepéig b. Wesselényi Miklós úrnál állott, azolta a kiadónál van. Minthogy ennek hováfordítása felől a Múzeumban többé nem szólhatunk, azt a két magyar újságban (Hazai Tudósítások, Kurir) fogjuk hírül tenni«.

A lapnak tekintélyes író-gárdája volt . . . *Költevényeket irtak belé*: Kiss János superintendens, Kazinczy Ferencz, Döbrentei a szerkesztő maga is, Vitkovics Mihály, gróf Dessewffy József, Buczi Emil tanár, Szemere Pál, Horvát István, Kölcsey Ferencz, Sipos Pál ref. lelk. Tordán, Primoczi Szent-Miklóssy Alajos, Tóth László Ungvárról, Helmezy, Dukai Takács Judit Vasvármegyéből, Berzsenyi Dániel, Gömbös János, Horváth Elek, báró Nalácz István, Füzessi József, Aranyosrákosi Székely Sándor, Ponori Török József Szászvárosról, Deáky Zsigmond, a szombathelyi püspök titkára, Wajda Albert, Horváth János veszprémi kanonok, gróf Teleki Ferencz. *Egyebeket dolgoztak a lapba*: első sorban legtöbbet maga a szerkesztő Döbrentei, utánna mindjárt Kazinczy, továbbá Szabó András, ifjabb Pataky Mózes, Molnos Dávid, a kolozsvári unitárius gymn. igazgatója, Kisfaludy Sándor (a ki inkább csak névleg szerepelt, mert a 10 füzetbe csak egy levelet küldött be, apró vidéki dolgokról írva), Zombori József tanár, Abrudbányai Szabó Samu tanár, Kresznerics Ferencz tanító, Tatay János tanár Szombathelyen, Bacsányinak egy 1798-beli versfordítását közlé Kerekes Ábel, Szász Mózes kolozsvári unitárius lelkész, Szilágyi Ferencz kolozsvári ref. gymn. tanár, gróf Mikó György Háromszékről, Buczy Emil Sz.-Benedeken Belső-Szolnokvármegyéből, Kiss János, Zombori József székelyudvarhelyi esperes, Szentkúti Sándor, Horváth Zsigmond Vasvármegyéből.

Nagyobbszabású dolgozatok voltak *Kazinczytól*: Himty szerelmének ismertetése; *Szabó Andrástól*: Philosophiára vezető értekezések; ifjabb *Pataky Mózestól*: A római poézis történetei; *Molnos Dávidtól*: Herczeg Libú történetei összekapcsolva Polynezia ismertetésével (egy hajós kapitány útazása, hogy miként jutott a Palaosz szigetekre s a király második fiával, Libúval miként

kelt tanulmányútra Európában 1784-ben); *Kazinczytól*: A magyar verselésnek nemeiről; *Zsombori Józseftől*: Észrevétel a magyar nyelv mostani állapotjáról; *Döbrenteitől*: A hexameterrel élés kezdete a régi s új nemzetek között; A francia nyelv kimivelése történetei s prózai munkájuknak megvizsgálása; Magyar litteraturát illető jegyzések; erőtéljes dolgozat ugyancsak Döbrenteitől: Az anyai nyelven írás szükséges voltának bizonyítása; *Szász Mózesről*: Az egyiptomiak, persák, görögök és rómaiak nevelése; *Szilágyi Ferencztől*: A közönséges iskolai nevelésnek a házival öszve hasonlítása; *Döbrenteitől*: Boileau Despreaux élete s poétikája (született 1636-ban Párishoz közel); *Buczy Emiltől*: Értekezés az elmének magasb kifejtődése körül az ízlés munkájiban; *Döbrenteitől*: A műveltség becse s a haza szeretetének nemes volta; *Buczytól*: A tragoedia legfőbbje a görögöknél s mostani álláspontja; *Döbrenteitől*: A német játékszín eredete s történetei általjában véve; *Molnos Dávidtól*: Mennyit ismerünk a föld színéből s mi vagyion még hátra; *Szilágyi Ferencztől*: Franklin élete.

A legtöbb dolgozat Döbrenteitől jelent meg. Erősen túlnyomó a nem hazai tárgyak feldolgozása, nagyon észrevehető az írók munkáin, hogy idegen munkákat tettek összevont alakban át magyarra, kevés az eredeti dolgozat, de azok értékesek. Változatosnak elég változatosak a füzetek, sok apró dolgozatokkal van tele, nagy tér jutva a versekre. A tíz füzetben — összeszámításom szerint. — a közölt versek 94-re mennek, köztük meglehetősen terjedelműek is. Vegyes tartalmúak ugyanezek is, de inkább kidomborodik bennök a hazai tárgy, az édes hazáról, a magyar nemzetről zengnek s több ily hazafias szellemű költemény nagyon sok van. *Hazai életleírásokat adtak: Barcsay Ábrahámról* (szül. 1742, elhalt 1806). Az első füzetben ír róla Döbrentei, közölve az elhunyttól néhány verset, utánna közölve van a gróf Haller Gábor által írt emlékezés Barcsayról, francziául írta, magyarra tette Kazinczy. Báró *Alvinczy József* főhadvezérről (szül. 1735, elhalt 1810) Döbrenteitől. Gróf *Batthyáni Ignázt* volt erdélyi kath. püspökről (szül. 1741, elhalt 1798) Döbrentéiről. *Szász József* emléke s hátrahagyott versei (sz. 1782, elhalt 1812). Ifjúkorán halt el s közölt versei után ítélve szép jövő várt volna rá az irodalom terén. Báró *Orczy Lőrinczről* (sz. 1718, elhalt 1789) Kazinczytól. Nagy-Ajtai *Cserey Farkasról* (sz.

1719, elhalt 1764). *Nagy József* szombathelyi főprépost élete (sz. 1753, elhalt 1810) Kresznerics Ferencztől. Cesinge János vagy ismeretebb névvel *Janus Pannoniusról* (a tudós férfiú szül. 1434, elh. 1472) Kerekes Ábeltől. Bikfalvi *Falka Sámuelről* (szül. 1766-ban, bires betűmetsző művész volt). Gróf *Haller Lászlóról* (született 1717, elhalt 1751) Döbrenteitől. *Bod Péter* ref. theologusról (sz. 1712, elh. 1768) Döbrenteitől. *Hell Maximilián* élete (a tudós férfiú szül. 1720, elh. 1792). Gróf *Teleki Ferenczről* (sz. 1744, elh. 1808). Gróf *Teleki Józsefről* (sz. 1777, elh. 1817) Döbrenteitől. Az utolsó füzetben közölve van néhai Teleki József grófnak a nevelőhöz intézett útasítása ily czímmel: »Gyermekeim neveléséről való gondolataim«. Hazafias szellem ri ki a terjedelmes utasításból.

Döbrentei lapjában igyekezett is mindegyre hangot adni a nemzeti érületnek! *Kis János* superintendens hosszabb dolgozatot írt ily czím alatt: »Elegyes Tárgyakról Gondolatok.« Több tárgyat felölelve dolgozatában mindegyikről külön írva, az egyik szakaszban kikel a fényűzés ellen, mely a magyar társadalmat elszegényíti; majd a hazaszeretetről elmélkedik s azon végkövetkeztetést vonja le, hogy bár a hazaszeretet azon meggyőződésből veszi eredetét, hogy a mi saját hasznunk szorosán össze van kapcsolva azon országnak, melyben élünk, boldogságával és állandóságával, de mindazáltal a hazaszeretet mégis távol van azon haszonkereséstől, mely mindent csak magáért tesz, a közjóért majd semmit. A hazát szeretni kell, annak nyelvét, erkölceit, törvényeit, jussait és szabadságait, egyszóval a nemzet által alkotott országnak boldogságát és dicsőségét olyan közös és elidegeníthetetlen javainak tartja, melyeknek utolsó csepp vérig való védelmezésére magát kötelesnek ismeri. Majd attér a magyar nyersség és darabosság kárhoztatására, s oktatásait a cseléd és gazda közti viszonyra is kiterjeszti. Nehány sorát átveszem, mivel a cselédügygel jelenben is sokat bajlódunk: »Ma ritkán láthatni hű cselédet. Régente őket nem annyira pénzzel, mint jó akarattal csatolták a családhoz. Mai napon a cselédek egy háztól a más házhoz szegődnek s nem gondolnak véle akárki legyen urok és asszonyok, valahányszor magok között öszszegyűlnek, nem tesznek egyebet, hanem a ház titkait beszélik, és híresítik, úgy lehet őket nézni, mint megannyi kémeket. Mi őket jól

fizetjük, jól ruházzuk, jól tápláljuk, *de megverjük*; ők érzik ezt, s azért legnagyobb ellenségeinkké lettek. Hajdan sokat dolgoztattak velek, nagy fenyegetésekben tartották, s szűkön adtak enni-inniok, *de csakugyan számba vették őket*, s a cseléd holtáig szolgálván urát, annak házában halt meg késő vénségében. « Döbrentei, kilencz levél terjedelmű dolgozatában a latin nyelv használata ellen kelt ki, bebizonyítván, hogy a latin nyelvnek az irodalomban már sok haszna nincsen, külföldi példákból mutatja ki, hogy minden nemzet csak akkor haladott, mikor az írók a magok nemzeti nyelvökkel éltek. Az érdekes czikk czíme volt: »Az anyai nyelven írás szükséges voltának megbizonyítása.« . . . Egy más ily czímű dolgozatában »A műveltség becse s a haza szeretetének nemes volta«, nagy apparátussal fejté ki, hogy a szülőknek kötelességök jó tagot, hasznos munkálására buzgóvá tett polgárt neveltetni, melyben őseik után laknak. Elítéli azon köröket, kik külföldön neveltetik gyermekeiket s nem a nemzet számára neveltetnek. Kimutatja tizenkilencz levélre terjedő dolgozatában, hogy a tudományoknak nemzeti nyelven terjesztése a jelen nemzedékre van hagyva . . . Egy *Gróf* — nevét nem tette ki — nyílt felhívást intéz honfiaihoz, hogy társalogjanak magyar nyelven egymásközt. »Külföldön mindenki az anyai nyelven beszél és nemzeti öltözetben jár, nálunk ellenben nincs így. Hogy nevezhessem p. o. Magyaroknak magamat, ha őseink nyalka köntöse nem díszíti testemet, ha magyarul alig tudok.«

A Nagy József prépost életiratában közölve van azon beszéde is, a mit Vasvármegye gyűlésén tartott a nemzeti nyelv érdekében a latin helyébe 1806-ban. . . . Ha ezen s más ilyenü közleményekhez hozzávesszük a hazafias költeményeket is, láthatni mennyire igyekezett nemzeti hivatását Döbrentei lapjával betölteni. Még a főrangúak is, ha verseltek, így irtak:

Kedves Hazám édes nyelve
Értted érez kebelem,
Kezem éghez felemelve
Éltem neked szentelem.

Gróf Teleki Ferencznek »Hazám Nyelve« czímű hosszabb verse kezdődik az itt közölt négy sorral.

A lap megszűnése már csak azért is sajnós volt, mivel azzal

oly összejövetelek is megszűntek, a hol tudományos eszmecserék váltattak. Döbrentei minden héten írói férfiakat, az irodalom iránt érdeklődőket hívott magához, beható eszmecseréket váltottak, a lapba is csak oly dolgozatokat vettek fel — miként Döbrentei írta bucsú szavában — mit a rendes összejövetelel gyűlés jóváhagyott. Irodalmi központ volt tehát a lap szerkesztői helyisége, a mely összejövetelek megszűntek Döbrentei távoztával. Rendes tagok voltak: Buzna Lázár piarista tanár, Fekete Ferencz birtokos, Gyarmathy Sámuel orvos, Koros Imre liceumi nyomda igazgatója, Lengyel István ref. gymn. tanár, Liedeman Márton evang. lelkész, Molnos Dávid unitárius gymn. igazgató, Szász Mózes unitárius lelkész, Szilágyi Ferencz ref. gymn. tanár, Szilveszter György unitárius gymn. tanár. Ezek mind Kolozsvárott laktak. Vidékről gyakran bejöttek: Buczy Emil kath. gymn. tanár Szebenben, Cserey Farkas kir. kamarás, Döme Károly pozsonyi kanonok, Hegedüs Sámuel ref. gymn. tanár Nagy-Enyeden, Kenderessy Mihály kormányzói tanácsos, Szabó András a gróf Teleki Samu könyvtárának volt felügyelője Marosvásárhelyen.

Még csak azt említem fel, hogy daczára a lap élénk szerkesztésének, írói honoráriumok azért nem igen lehettek, legalább erre mutat a Kiss János levele, mit 1817-ben intézett Döbrenteihez, igyekezett megnyugtanni, hogy »soh se aggodjál a honorarium meg nem küldhetése miatt«, csodálkozását fejezi ki, hogy hazai viszonyaink közt képes a nyomtatási költségeket fedezni, nemhogy még írói díjt is fizessen; a magyar írónak sok nehézséggel kell küzdenie, háládatlan munkát végeznek anyagi tekintetben, sőt még elismerés sem igen kíséri fáradságai közt. »Halhatatlan a te érdemed, hogy az első tudományos folyóiratot létre hoztad.«

Döbrentei lapjának megszűnése után Erdélyben magyar lap több nem volt éveken át! . . . 1821-ben *Bogdánfi Gábor* »Erdélyi Hirmondó« cím alatt politikai magyar újság szerkesztésére és kiadására vállalkozott, meg is kapta rá az engedélyt — kormányzói akták bizonylata szerint — de úgy látszik a tervezett lap nem indult meg, mert ennek semmi nyoma sincsen.

1826-ban Kis-Szántói *Pethe Ferencz*, korábban Bécsben a »Magyar Kurir« szerkesztő társa, több érdemes hazafi unszolására engedélyt kért »*Hazai Hiradó*« című hetenként kétszer egy-egy íven, gazdasági toldalékkal bővítve megjelenendő magyar politikai

lap kiadására, melynek tárgyai: politikai válogatott esetek és történetek bel- és külföldről; felsőbb rendelkezések, idézések, személy leírások, haszonbérek, árverés stb. A *Toldalék* vagy a félevenkénti »*Nemzeti Gazda*« tárgyai: gazdasági, kereskedési, technológiai s más tanulságos értekezések, melyek egy vagy két árkusonként mellékeltek. Pethe kérelmét siker koronázta, a lapindítási engedély megadatott. Pethe régi hírlapíró volt, a múlt században nemcsak a Kurirnál volt segéd-szerkesztő, hanem önálló lapja is volt: »*Magyar Ujság*« (»Vizsgálódó Magyar Gazda«) címmel. A lap Bécsben adott ki, épp mint a Kurir. Gazdasági hetilap volt, megjelent hetenkint egyszer. 1796-ban indítá Pethe ezen lapot, de kevés ideig állott fenn. Bécsi összeköttetéseinél fogva, kivívhatta az új lap indítási engedélyt.

Csaknem négy tized telt el, míg az erdélyi magyarságnak politikai lap létrejöhetésére az idő elérkezett. Az erdélyi írók és olvasók szükségét kezdék érezni annak, hogy mint az anyaországnak tüzetesen irodalomnak élő tudósai, írói, politikai, ismeretterjesztő és oktató mulattató lapjai és folyóiratai vannak az ország szívében, fővárosában: úgy a tőle elszakadt, politikailag elszigetelt és csaknem külön nemzeti életet élő, külön küldetést teljesítő erdélyi magyarságnak is saját fővárosában Kolozsvárott lennie kell íróinak, külön lapjának és helyi hírlapirodalmának. Döbrentei volt az úttörő ugyan, de az időszaki sajtóra az útát Pethe Ferencz jelölte ki, olvasó közönséget és sajtót, hozzá munkás és írói erőket teremtett, meggyőzte honfitársait arról, hogy az erdélyi magyarságban van életképesség és önművelési hajlam, s némi áldozattal és dolgozva egy lap fenttartható. Pethe lapja indítása után kevés idő múlva elhalt, *Méhes* vette kezébe a lap szerkesztést, a melyel kezdetét vette az erdélyi magyar hírlapirodalom állandósítása, de a minek ismertetésére nem terjeszkedem ki, megelégedve ezúttal az Erdélyben megjelent magyar lapok neveit közölni 1850-ig, és pedig nem betű sorrendben, hanem a szerint, a mily sorrendben keletkeztek és a mennyire egyik lap a másiknak kiegészítő része volt, mert így sokkal könnyebb áttekintése az olvasóra.

»*Hazai Hiradó*«. Politikai lap, megjelent hetenkint egyszer, 1830-tól kétszer. Keletkezett 1827 július 2-án, megszűnt 1831. decz. 30-án. *Közhasznú Jegyzések*. Gazdasági lap, a Hiradó heti

melléklapja. Keletkezett 1828 június, megszűnt 1829 végén. . . .
 »*Erdélyi Híradó*«. Politikai lap, a megszűnt Hazai Híradó folyta-
 tása. Szerkeszté Méhes Sámuel. Hetenként kétszer jelent meg.
 Keletkezett 1832. június 1-én, megszűnt 1848 május 30-án. E
 hosszú időn át egész 1848 május 16-ig mind Méhes szerkeszté, akkor
 átvette Ócsvai Ferencz, úgy látszik csak azért, hogy folytathassa
 az új lapot, mely pár hét múlva meg is indult a Híradó megszű-
 nésével: »*Kolozsvári Híradó*« czímmel, hetenkint négyszeri meg-
 jelenéssel. Keletkezett tehát 1848 június 1-én, megszűnt ugyanez év
 november 16-án. A lap tehát más-más czímmel 21 évig állott fenn,
 a mennyiben 1827-ben indult meg a Pethe lapja.

Az Erdélyi Híradónak társlapjai voltak: »*Nemzeti Társal-
 kodó*«. Történelmi és irodalmi hetilap. Keletkezett 1830. július 1-én,
 megszűnt 1841 decz. 30-án. A két első évben Pethe szerkeszté mint
 a Hazai Híradó melléklapját, elhalálozása után Méhes vette át ezen
 lap szerkesztését. . . Társlapja volt továbbá az Erdélyi Híradónak
 a »*Vasárnapi Ujság*«. Közhasznú ismeretterjesztő heti lap. Szer-
 keszté Brassay Sámuel. Keletkezett 1834 ápril 1-én, megszűnt 1848
 november 9-én.

Ezen lapok szabadelvű kézben voltak.

Külön álló lapok voltak, hogy a legelsőn kezdjem az: »*Ag-
 lája*«. Szépirodalmi folyóirat volt, szerkeszté Kolozsvárott Kelemen
 János. 1829-ben indult meg, de a harmadik füzettel be is végezte
 pályafutását.

»*Erdélyi Prédikátori Tár*«. Protestáns egyházi folyóirat volt,
 szerkeszté Kolozsvárott Salamon József. Keletkezett 1833, megszűnt
 1839, a 9-ik füzettel.

»*Egyházi beszédek Gyűjteménye*«. Barra Gábor adta ki
 Kolozsvárott ezen folyóiratot. Keletkezett 1837 májusban, megszűnt
 ugyanezen év végén.

»*Erdélyi Hírlap*«. Brassó. Politikai és vegyes tartalmú heti
 lap. Szerkeszté Veress János. Melléklapja volt a »*Mulattató*«. Ke-
 letkeztek 1838 június 1-én, megszűntek 1839 végén. Ez volt a leg-
 első vidéki magyar erdélyi lap e században.

Erdély leghatalmasabb hírlapszerkesztője *Szilágyi Ferencz*
 volt . . . A konzervatív iránynak hódolt, azon pártnak állt szol-
 gálatában, de épp ezért népszerűségét is elveszté az erdélyi részek-

ben, a mire ő azonban nem sokat ügyelt, határozott elvekkel birt s föl nem áldozta azt népszerűség hajhászásáért. Midőn lapját megindítá, már hírneves író volt, szerkesztette a »*Klió*« zsebkönyvet és e század második tizedében, tanulmányos ismertetéseket közölt, három terjedelmes füzet jelenve meg belőlök. Szilágyi szerkesztésével a következő lapok jelentek meg Kolozsvárott :

»*Múlt és Jelen*«. Politikai hírlap, kétszer jelent meg egy héten. Keletkezett 1841 január 5-én, megszűnt 1848 ápril 11-én. Társ-lapjai voltak: »*Hon és Külföld*«, ugyanazon időben keletkezett és szűnt meg, mint a főlap. »*Kolozsvári Hetilap*«. Keletkezett 1843 január, megszűnt 1848 ápril 28-án. Az első történeti és statisztikai lap volt, a második kizárólag hirdetésekre szolgált. Midőn főlapja a »*Múlt és Jelen*« 1848 ápril 11-én megszűnt, helyébe új lapot indított: »*Jelen*« czímmel. De ezen hetenkint kétszer megjelenő politikai lap, mely indult 1848 ápril 14-én csak május 9-ig állott fenn. Adott ki »*Historiai Kedveskedő*« czímmel irodalmi és történeti folyóiratot. Keletkezett 1841 június 18-án, megszűnt 1848 május 9-én. Gyermekeirodalmi hetilapot is adott ki, a »*Magyar Gyermekebarátot*«. Hetenkint jelent egyszer meg. Keletkezett 1843. jan. 3-án, megszűnt 1844 decz. 30-án. Ugy a *Historiai* mint a *Magyar Gyermekeklap*, a főlapnak voltak kiegészítő részei.

»*Életelvek Képekben*«. Szépirodalmi és mulattató folyóirat. Szerkeszté Magyar Lajos. A havi füzetes lap keletkezett Kolozsvárott 1843 október, megszűnt 1844 elején. Ugyancsak Magyar szerkesztésével jelent meg a »*Kis-Követ*«. Heti szépirodalmi lap volt, minden két hétben külön képmellékletekkel.

»*Természetbarát*«. Kolozsvár. Természettudományi Közlöny, Szerkeszté Berde Áron, hetenként megjelent egyszer. Keletkezett 1846 július 5-én, megszűnt 1848 június 29-én. Folytatása az »*Ipar és Természetbarát*«, természettudományi és iparlap. Keletkezett 1848 július 2-án, megszűnt ugyanezen év november 9-én. A forradalmi idő nem kedvezett Berde lapjának.

1848 és 49-ben éppen *kilencz új lap keletkezett*, de mert a mily hamar születtek, ép oly hamar ki is multak, feleslegesnek tartom neveik fölemlítését, hisz a legtöbbje élete egy óra sem terjedt. Egy lap tartá hosszabban fenn magát, és ez volt a »*Honvéd*«. Kolozsvárott szerkeszté Ocsvai Ferencz. *Napilap volt!* . . . Az első

erdélyi napilap tehát. Az erdélyi főhadparancsnokság hivatalos közlönye volt, a lap fele német szöveggel nyomatott. Keletkezett 1848 decz. 2-án, megszűnt 1849 augusztus 14-én. Félévig tartá még magát az »*Ellenőr*« is. Radikális politikai lap volt. Kolozsvárott szerkeszték Kőváry László és Dózsa Dániel. Keletkezett 1848 május 2-án, megszűnt november 14-én. Krizbay Miklós is indított »*Szabadság*« névvel *napilapot* Kolozsvárott 1849 augusztus 1-én. Programjában a szabadság teljes kivívását jelezte, addig a tollat le nem teszi, de rá két hét múlva a lapocska — a mi nagyon is érthető — megszűnt.

A szabadságharcz nagy drámája bevégeződvén, az erdélyi magyar hírlapirodalom is megszűnt. Egy lap sem maradt életben az eddig megmaradtak közt! . . . 1827-től 1849-ig bámolni való virágzásnak örvendett az erdélyi hírlapirodalom, mindez 1849-ben megszűnt, hogy újabb alkotmányos életünk helyreállása után, megint s még fokozottabb virágzásnak induljon.

A mily szerényen indult meg a magyar hírlapirodalom Erdélyben, épp oly hatalmas lökést vett e század 30-as és 40-es éveiben. Főoszloposai voltak a hírlapirodalomnak: *Méhes Sámuel*, ki nem annyira dolgozatai által tűnt ki, mint tapintatos szerkesztésével. Versenyhársa volt e téren *Szilágyi Ferencz*, a kitől lapszerkesztése mellett dolgozatok is sűrűn jelentek meg. *Brassay Sámuel* tudományos dolgozataival tűnt fel és a valódi ismeretterjesztő lapnak ő veté meg nem csak Erdélyben, de az egész országban alapját. *Ócsvai*, mint politikai író volt hangadó, de csak a 40-es évek vége felé, épp mint *Kőváry László* és *Dózsa Dániel* is. 1840—43 közt két kitűnő publicistája volt Erdélynek: *Kemény Zsigmond* báró és *Kovács Lajos*, kik szabadelvű irányban forgatták tollukat. A vezéreken kívül jelentékeny írói gárda támogató a lapokat, de nem rendszeres foglalkozásként, hanem kizárólag egyes dolgozataik beadásával. Természetesen, a ki az akkori lapokat a mai olvasó közönség igényeivel méri össze, sok tekintetben egyhangúnak és száraznak fogja találni, melyekben ritkán van meg a mai hírlapok egyik legjellemzőbb sajátsága: az *actualitás*. De azért a közönség akkori igényeihez képest jól voltak szerkesztve s a régi lapok úttörő szerkesztői méltó elismerést érdemelnek.

ÜRMÖSSY LAJOS.

Trodalmi Szemle.

Székely Oklevéltár.

Kiadta a székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága. — Szerkesztette *dr. Szádeczky Lajos*. VI. kötet 1603—1698. Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája. 1897. 480 l.

A szerkesztő előszavának első sorában van egy szó, mely mellett nem futhatunk el némi megjegyzések nélkül. E szó az „egyelőre“. Azt mondja a szerkesztő, hogy ez a VI-ik és „egyelőre“ utolsó kötete a Sz. O.-nak.

A székelyek története iránt érdeklődő minden ember nézetét fejezem ki, meg vagyok győződve, ha azt az „egyelőre“ szót a lehető legkedvezőbben magyarázom, úgy t. i., hogy még fog következni legalább is két-három kötet Az oklevéltár folytatására, ha teljes művet akar a pályadíj-alap felügyelő bizottsága a székelyek történelme iránt érdeklődők rendelkezésére bocsátani, feltétlenül szükség van. A mint az egyes levéltárakat csak futólag is ismerem, igen sok, nyilvános közlésre érdemes anyagot rejtenek még magukban nemcsak a XVIII. századra vonatkozólag, hanem a XVII-re is, sőt akadhat még a XVI. századból is sok adat, melyeket a nagy szorgalmú szerkesztők csak a rendelkezésükre álló hely szűk volta miatt nem vehettek fel a közlendők közé. Igen nagy szükség van azonban a XVIII. század anyagának összegyűjtésére és közlésére. A székelység tulajdonképen a XVIII. században éli történetének legviharosabb korszakát, midőn a határfőri szervezet kapcsán legerősebben kell küzdeni jogaiért Nagy veszteség lenne, ha ennek a századnak kútforrásai továbbra is egyes gyűjtemények vagy családi leveles ládákban elrejtve maradnának, kitéve a megsemmisülésnek.

Igaz, ennek egy nagy akadálya van: a pénz hiánya. De ezen talán lehetne segíteni újabb gyűjtés indításával. Nem hiszem, hogy a székely törvényhatóságok, városok és maga a székely társadalom vonakodnék attól a kevés áldozattól, a mi e célra szükséges.

Bízom és hiszek a többi érdeklődőkkel együtt, hogy a felügyelő bizottság mint eddig, úgy ezután is meg fogja találni a követendő leghelyesebb útát.

A mi magát a legújabban közrebocsátott VI. kötetet illeti, erre nézve mást mondani nem igen lehet, mint azt, hogy a szerkesztő mindent elkövetett, hogy az adott viszonyok között minél teljesebb gyűjteményt bocsásson a nagy közönség rendelkezésére. Ez a kötet az összes eddigi kötetek között a leggazdagabb s történeti szempontból is a legbecsesebb. Eddig is ismeretes volt, hogy a XVII. században Erdély és a székelység fontos szerepet töltött be a magyar nemzet történetében, de e kötetben oly sok új és fontos adat kerül nyilvánosságra, melyek az eddigi gyöngé világosságot a múlt titkai fölött mind élénkebbé és élénkebbé teszik. Nincs hely, hogy részletesebben tárgyaljak egyes mozzanatokat, csak felemlítem a három nemzet egymáshoz való viszonyának jellemzésére az 1600-as évek elején váltott izeneteket, melyek egyszeri elolvasása után tisztábban áll előttünk az akkori helyzet képe, mintha kötetekre menő fejtegetéseket olvastunk volna el.

Különösen érdekesek a gazdaságtörténeti adatok, melyekből megérthetjük, hogy Erdélyt miért tartották aranyban, ezüstben bővülőddének; mert maguk a fejedelmek mentek elől jó példával.

Nagy elismeréssel kell megemlékezni a culturalis, ipari, egyháztörténelmi adatokról, melyek nem nagy számmal vannak ugyan, de mind jellemzőek és lényegesek.

Itt azonban nem zárkozhatom el egy megjegyzés elől. A culturalis adatok között ott vannak a m.-vásárhelyi tanuló ifjúság részére adott kedvezményekről szóló fejedelmi és főúri adománylevelek; de nem láttam az udvarhelyi ref. collegium alapításáról és az oda tett alapítványokról szóló oklevelekről említést. Igaz, hogy ezek nagy részben már voltak közölve, de azok a művek, mint pl. Kis Ferencztől a sz-udvarhelyi ev. ref. collegium története, kevés olvasó előtt ismeretes. Tekintettel a hely korlátolt voltára, nem is kívánható azok teljes közlése, de az utalás, hogy hol találhatók fel, nem lett volna talán felesleges. Épen így az egyháztörténelmi adatok között nincs említés a Bethlen Gábor által 1614-ben kiadott oklevélről, melyben a háromszéki ev. reformatus és unitarius egyházak szervezetét, az u. n. communitast szabályozza. Ehhez hasonló szervezetet adott Bethlen Gábor a kapcsolt részeken lakó reformatusoknak is. De míg ez hamar felbomlott, a háromszéki communitas, névleg legalább, ma is létezik. Ez oklevelet közölte ugyan Salamon József „De statu ecclesiae“ Claudiopoli 1840. című művében, de ez a mű maga is ma már nehezen kapható.

Az arany korszak után nemsokára bekövetkezik a csapások korszaka. 1657 után a tatár fogságban sinylődő székely rabok segílyt kérő leveleit most, kétszáz esztendő múlva sem lehet megindulás nélkül olvasni. A nagy emberek, Székely Mózes, Béli Pál, Kemény János levelei mellett talán még meghatóbbak az egyszerű székely nemesek könyörgő levelei.

Majd az Apafi és Teleki Mihály kora, a Béldi-féle összeesküvés mind érdekes adatokkal vannak képviselve e kötetben

Nevezetesen a Thököly-féle beütésről s az akkori viszonyokról szóló adatok, majd a Sándor-Apor per iratai.

Mind ezek mellett is azonban csak úgy tekinthetjük e kötetet, mint izelítőt, melybe ha bepillantunk, ellenállhatatlan vágy ébred bennünk minél többet és többet ismerni meg azokból, a melyek közül ez érdekes adatok nagy történelmi érzékkel és tapintattal vannak kiválogatva. És még nagyobb vágy ébred fel a későbbi, XVIII. századi események kútforrásainak megismerése után. Hogy lássuk, mit csinálnak az Aporok, a Béldiek stb. utódai, hogy él a szegény székely a határőri iga alatt.

Üdvözljük e VI-ik és „egyelőre“ utolsó kötetet avval a reménnyel, hogy nem sokára ép ily gondos szerkesztésben olvashatjuk a következőket is.¹

Sepsi-Szent-György, 1897 szept.

Dr. Domján István.

A ki másra gondol.

Egy felsőbbrendű társadalom első abc-je. Irta *De Gerando Antonina*. Budapest, Légrády-testvérek.

Az önfeláldozást és önzetlenséget ajánlja e nemes idealizmussal megírt könyv rokonszenves tollú íróője egy felsőbbrendű társadalom első alapköve gyanánt. De Gerando Antoninának nem eszménye ez a Schoppenhauer által keményen lekritizált, de a modern epikuerusok által sokszor védelmezett világ, melynek folyása »sokszor nem olyan, mint a milyennek lennie kellene. *Kevesbiteni lehetne a fájdalmakat, a szenvedést a földön és több élvezetet, több valódi boldogságot lehetne megszerezni mindnyájunk számára*«.

A meleg szívű íróő ez elérhetetlennek látszó programot kivihetőségét bizonyítja lelkesen és nem kis meggyőző erővel s a társadalom osztályait sorban megfigyelve arra az eredményre jut, hogy valamivel több műveltséggel és tiszta ambícióval összhangzatos, ideális társadalmat lehetne teremteni a meglevő tényezőkből is.

Főleg gondosabb s a lélek kiképzésére több súlyt fektető nevelés által véli a nagy reformot keresztülvihetni. Korán rá kellene szoktatni a gyermeket, hogy másokkal többet törődjék, mint saját magával. Mivel »a nevelés csakis szuggesztio, a szülőktől függ, hogy e szuggesztio pszichologikus, morális és socialis legyen«. Zsenge korban legintenzívebb ez a befolyás s a Shakespeare mondása arról az emberről, ki forró

¹ Válaszként és tájékoztatásul a szíves érdeklődéssel szemben megjegyehetem, hogy a mult és jelen századi székely történeti okiratokból m. e. két kötetnyi sajtó-készen áll gyűjteményemben, de a bizottságnak nincs pénze a további Oklevéltár kiadására; a még rendelkezésére álló költség a megírás alatt levő székelyek története kiadására van fentartva. Szerk.

szenet tartva kezében, a jeges Kaukaszra gondol és fázni kezd, a gyermekekkel szemben leggyakrabban igaz.

Figyelemreméltó észrevételeket olvashatunk ezután a mai fiatalság sokszor cinikus, még többször léha viselkedéséről. E ferdeségeken az iskolák volnának hivatva változtatni. Természetesen akkor a tanárnak is többet kellene foglalkozni tanítványaival s a nádpálcza, mint hatalmi jelvény, vesztene félelmes nimbuszából.

Lejárt — gráce au Dieu! — a ragadozó államok ideje. Az iskola ma első sorban nem katonákat, hanem művelt állampolgárokat nevel s így a szív kiképzését nem szabad elhanyagolnia.

A magyar tanárnak bizonyos mértékben művésznek is kell lennie, ki tájékozva legyen arról, mi az emberi lélek? — mint lehet azt művelni és magával ragadni? A mi sok mindenben elmaradt nemzetünkre is ráillenek a Michelet szavai, melyeket a németekről mondott: *A német költészet és művészet nélkül valóságos szörnyfaj.*

Megemlíthető észrevételeket tesz szerző többek közt az újságírókról. Elítéli, hogy a magyar sajtóban a politikai szempont korlátlanul fölötte áll minden más erkölcsi vagy társadalmi érdeknek. Behatolva a nemzeti szellem lényegébe, a hazai irodalom és művészet szeretetétől áthatott lélekkel küzdhet csak — és kell küzdenie — a magyar újságírónak a nemzeti géniusz megerősödésén, mely nem szó vagy betű, hanem *eszme*, az erkölcsi és szellemi életnek bizonyos eredeti és nemzeti tulajdonokból keletkező természetes iránya. Legyen érzéke természetesen a zsurnalisztának a hazafiság és *hazaffyasság* megkülönböztetéséhez. Chauvinista frázisokkal, a külsőségekben tüntető magyarkodással azonban az eszményi cél elérése illuszióssá válik. Az igazság lelkes szeretetétől áthatott s a rossz kedv filozofiájától idegenkedő toll képes csak a nemzeti misszióknak helyesen megfelelni. A társadalmi harcban jelentékeny feladat vár befolyásos helyzetüknél fogva a vezető osztályokra. Nekik hivatásuk első sorban példát adni a szabad munka tiszteletében és szeretetében, a szép jól értelmezett kultuszában. A vezető körökre vár — De Gerando könyve szerint — a nemzetiségi kérdés régen óhajtott megoldása is. Nem rendeletekkel és kemény paragrafusokkal, hanem szeretetreméltósággal, udvariassággal, szóval társadalmi úton oldható meg a bonyolult problema.

Azt hisszük, a derék könyvnek nincs olvasója, ki alá ne írná az erős nemzeti érzéstől és valódi műveltségtől áthatott író lelkes proklamációját. Ha az általa ajánlott eszközök egyike-másika fölött lehet is vitatkozni: az eszményi cél elérhetőségének égető szüksége nem szenved kétséget.

A kis munka, mely mindenesetre jobb a címénél, a legtartalmasabb essay-ek egyike, melyek a világ könyvpiaczán hasonló tárgyról írva, újabban megjelentek. Ama figyelmet keltő megjegyzések közül, melyekkel elszórt gyöngyök gyanánt, úgyszólván mindenik lapon talál-

kozunk s a melyek fölött kissé eltűnődni semmiesetre se hiábavaló, ideírunk egy párt:

A műveltséget nem lehet paragrafusok kibocsátásával, dobszóra, taktusra előteremteni.

Az esztetikai élvezet három irányban fejleszti az életet: az érzékenységet, azaz a szerető képességet; az értelmet, azaz a gondolkozó tehetséget; a jellemet, azaz az akaró képességet.

A művelt ember hite lelkes bizalom, szerető bizalom mindabban, a mit az értelem igaznak lát.

A legmagasabb erkölcsi költészet: a szív egyszerűsége.

Csakis akkor él a művelt, civilizált ember gazdag, teljes életet, a mikor sokakért élhet.

A művelt ember se nem sért, se nincs oly hamar megsértve, mint a műveletlen.

Az élet küzdelem minden rossz ellen.

Műveltnek lenni annyi, mint az életet a maga általános nagy körvonalaiban, egész összhangjában helyesen fogni fel és megérteni.

A ki egy cseppet sem művész-lélek, ki oly merev, mint egy faragatlan deszka, lehet a tudománya mély, mint egy mélységes kút, mégis vissza fogja taszítani magától az embereket.

*

A ki ily megvesztegető fegyverekkel küzd, mint De Gerando Antonina, csak legyőzött ellenfelekre találhat.

A csinosan kiállított könyv Budapesten, a Légrády-testvérek kiadásában jelent meg; ára 60 kr.

Ifj. Téglás Gábor.

Angol könyv Magyarországról.

A girl's wanderings in Hungary by H. *Ellen Browning*. With illustrations and a map. London 1896.

E könyvet már ismerik nálunk és — irgalmatlanul szidják szerzőjét, a mi bizonyára magát Miss Browningot lepte meg leginkább, mert munkáját „magyar barátai“-nak ajánlotta, az egész kötetten át a legnagyobb rokonszenvenvel ír a szép magyar hazáról és ugyancsak pazarolja dicséreteit a magyarokra. Az utolsó két szakaszban pedig el-érzékenyülve vesz búcsút e nemzettől, melyet annyira megszeretett volt több évre terjedő tartózkodása alatt s melynek kellemes emlékeit oly mélyen véste be szívébe, hogy még százéves korában is maradandott nyoma a szép magyar hazában átélt boldogéveknek. Pedig az egy-némely magyar lapban megjelent rövid ismertetések után azt gyáni-

taná az olvasó, hogy Miss Browning rossz akarrattal viseltetik irányunkban és „a meggyalázott Magyarországot“ csak azért kereste föl, hogy pellengérré állítsa azt a művelt nyugot előtt.

Az angol írónó — valljuk meg — azt az indiszkréciót követte el, hogy kissé bizalmasabb módon írt rólunk. Miután elhalmazott dicséreteivel, bizalmas barátunk módjára föltakarta hibáinkat is. Így pl. kávéinkat rendkívül jónak találta, de teánkat förtelmesnek, *Kolozsvárott nem tudott aludni éjjel a sok bolha miatt és nappal kénytelen vala bedugott orral járni, mert nem Eau de Cologne vagy „Parma violet“, hanem pöczefolyadék folyik az utczáin*, mint csak nem rég folyt Berlinben és még folyik jelenleg is Adelaideban. Viczinális útaink szerinte ép oly rosszak, mint Granadában, hol a köznép hiedelme szerint az Úristen alkotta ugyan a földet, de az ördög csinálta az utakat. Elundorította őt továbbá az a folytonos köpködés és az ezzel járó mindenféle undorító — mucologiai demonstratio. De mi legjobban fájt nálunk otthon, az volt, hogy állítólag a magyar asszonyok erényességét, jó hírnevét taposta sárba. „Állítólag“ mondom, mert ámbár egy-két eklatáns, de izolált példa nyomán elég ügyetlenül generalizál egy vagy más helyen, máshol ismét dicsérőleg emlékezik meg a magyar nő erényéről, mint pl. a 178. lapon, hol leír egy családi jelenetet — an idyll in real life — és a 231. lapon, hol azt említi, hogy a magyar házaspárok — mintegy fele részben — holtig szeretik egymást és turbékolva, mint szerelmes párok, élék át napjaikat.

Meg kell továbbá vallanom azt is, hogy pl. a földrajz gyöngye oldala az írónőnek; így pl. Temesvárót a napot a Tiszába áldoztatja le, Pécsset Somogy megyébe kebelezi; Budapestről Orsova felé gőzhajón menve a Dunán, szintén a somogy megyei partokban gyönyörködik. És egyáltalában bizonyos hyper-franciás fölületességgel ír; így pl. József főherceget a király fivérének nevezi, Széchenyi István nevét „Szechgenyi“-re fordítja, „nővérem“-nek többese szerinte „nővéremek“ (hol a magyar nyelv sajátosságairól prelegál); Munkácsy keresztnévét anabaptizálja „Miklós“-ra stb. stb. Ilyen és hasonló csúnya hibák majdnem minden fejezetben fordulnak elő.

A miért pedig leghevesebben rótták meg a szerzőnőt, ez az volt, hogy a Magyarországról szóló angol irodalmat Csáky-szalmájának tekintette — mint már mások előtte — és bőven meritett belőle a források megjelölése nélkül. Így pl. Magyarország mappáját elsajátította Felbermann Lajos munkájából minden hibáival és még a borzasztóan rossz címen („The Crownlands of the Kingdom of St.-Stephans“) sem változtatott, mely ha jelent egyáltalában valamit, csak azt jelentheti, hogy „Szent Stefánsz királyságának korona birtokai“. Evvel a címmel ugyancsak meggyalázták — most már másodízben — Magyarországot és csak örvendenünk kell, ha — mint a hír rebesgeti — egy új kiadásból expurgálандják ezt a monstruozitást.

A khémiában és entomológiában sem lehet valami jártas Miss Browning, mert akkor a szúnyog csípést aligha borongatta volna — ezettel, hanem ammoniával vagy pedig más valami lúgos — de semmi esetre sem savas — szerrel.

Botlásaitól és indiszkrézióitól eltekintve, a munka jobb fogadtatást érdemelt volna nálunk, mint a milyenben részesült, mert mint említettem, rokonszenves hangon s a mi fő élénken, mulattatóan van írva és azért élvezetes olvasmányt nyújt, a mit pedig rendszerint nem mondhatunk el hasonló munkákról — hízegés nélkül.

London, 1897. jun.

Kropf Lajos.

Különfélék.

Arneht Alfréd lovag.

(Szül. 1819 július 10, meghalt 1897. jul. 30.)

Ausztria tudós viláának éke, Arneht Alfréd, a ki az osztrák ház történetének megörökítése körül elévülhetetlen érdemeket szerzett, elhunyt. Halálát, a mely f. év július 30-án következett be, méltán gyászolja egész Ausztria, mert benne legkiválóbb hisztorikusát veszette el.

1819 július 10-én született Bécsben és szüleitől nyerte lelki és szellemi ösztöneit, a melyek termékeny talajra találva, jellemének és szellemének ama csodálatraméltó kinyomatát kölcsönözték. Atyjától, Józseftől, a ki kitűnő geologus, régiségbúvár és híres numismatikus volt, örökölte a kutatási ösztönt, a hisztorikus érzéket és lelkes hazafiságát. Anyja, a szépsége, erénye és művészi tehetségei által kitűnt Adamberger Antonia udvari színésznő volt, Körner Theodor egykori menyasszonya, a ki őt rajongásig szerette. A »lant és kard« énekesének halála azonban kettészakasztá ezt a valóban ideális szerelmi szövetséget.

Alfréd az 1836-ik évben a jogi tudományoknak szentelte magát, miközben az akkor igen gondosan őrzött bécsi állami archivumban dolgozott. 1840-ben az államkancelláriához került, 1848-ban pedig az alsó-ausztriai Neunkirchen-kerület a frankfurti nemzeti gyűlésre küldte, a hol a nagy német párthoz csatlakozott. Alighogy előbbi helyére, Bécsbe visszatért, megjelent levéltári forrásokon alapuló műve: »Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Guido von Starhemberg« (1853); ehhez csatlakozott a 3 kötetes forrásmunka: »Prinz Eugen von Savoyen« (1858—59), a melynek köszönhetette, hogy őt a csász. és kir. házi, udvari és államlevéltár aligazgatójává nevezték ki. Tevékenysége szabadabb tért nyert; ezen állásában nem szorítkozott csupán a rábízott mérhetetlen kincseknek bürokratikus védelmére és kezelésére, meg hogy azokat műveiben felhasználja, hanem lassankint kivitte, hogy a levél-

tár a kutatás számára megnyiljék. Az Arneth által nyújtott példa más országokban is utánzásra lett és így neki köszönhető, hogy a levéltárak titokban tartásának principiumát feladták és a modern történelmi kutatás az eredeti okmányok alapján az események fejlődés-menetét legtitkosabb részleteikbe követheti és azokat megvilágíthatja.

Hazafiai fájdalom töltötte el, hogy Ausztria történetét nem osztrákok és az osztrák forrásanyag felhasználása nélkül írták, hanem a monarchia iránt ellenséges indulatú külföldiek, természetesen egyoldalú anyag nyomán. A tendenciozus elferdítés helyébe — nézete szerint — a történeti igazságnak kell lépnie, a mely Ausztriának ártalmára nem léssen. Hogy ezt diadalra juttassa, kieszközölte, hogy a császári levéltár megnyilt és ennek használatát még bevallott osztrákelleses kutatóknak sem tagadta meg. Maga is teljes erejével hozzálátott és megírta 10 kötetes művét: »Geschichte der Maria Theresia« (1863—79). Ez az ő legnagyobb műve, az első osztrák aktaanyag segítségével feldolgozott történet, a Habsburg monarchiának egyik legemlékezetreméltóbb és legdicsőségesebb, eddig azonban csak részrehajló színben megírt epochája. Amaz átalakítás, a melyet a nagy császárnő férfias erővel és okossággal megkezdett, hogy lazán összefüggő királyságai és tartományai komplexumát egységes állammá tömörítse, kiinduló pontját képezi a ma is fennálló harcoknak a birodalom belső kiépítéseért. Eme reformkorszak megértéséhez a kulcsot Arneth fennevezett monumentális munkája nyújtja, a melyet ő kisebb munkák halmazával hálára méltó módon egészített ki, a melynek Mária Theresia levelezése családja tagjaival, a melyből a szerencsétlen Mária Antoinette képe ragyogó tisztaságban lép előtérbe. Kiadta Mária Theresia levelezéseit fiával, II. Józseffel is, valamint II. József levelezését testvérével stb.

A frankfurti epizód után is cselekvőleg vett részt hazája politikai életében, nevezetesen az alsó-ausztriai tartománygyűlésen és 1868 óta az urak házában, a hol ő liberalis értelemben sokszor szót emelt. Minden tekintetben szeretetreméltó, klasszikus könyve: »Aus meinem Leben«, a melyben ő szüleinek hálaemléket emel.

1868-ban Arneth a házi-, udvari és állami levéltár igazgatójává lett. 1862 óta tagja és több ízben alelnöke, 1879 óta pedig elnöke volt a császári tudományos akadémiának. A következő évben valóságos belső titkos tanácsossá lett. Élte legutolsó hetéig töltötte be fáradhatatlan odaadással és előkelő szeretetreméltóságával hivatalából és számos tiszteletbeli állásból folyó kötelességeit.

A híres történetíró és a birodalom legnagyobb tudós társaságának elnöke, utolsó éveiben átvette a nép műveltségének emelését célzó »Volksbildungsvereine« vezetését. Jellemzőleg mondá sírja felett egyik akadémikus kollégája: »a mint Arneth az államlevéltár ajtaját kinyitá, úgy akarta a tudomány összes kapuit is feltárni«.

Bécs városa, a melynek Arneth díszpolgára volt, díszsírhelyet juttatott neki ott, a hol »a nagy férfiak« nyugosznak. *Dr. Hazlinszky Rezső.*

Pulszky Ferencz.

(1814 szept. 17— 1897 szept. 9.)

Pulszky Ferencz a genialis, universalis nagy tudós sines többé. A „vén csataló“ (a hogy önmagát egy ízben képviselőválasztáskor nevezte) ifjú korában ott állott azok sorában, kik az 1848-iki alkotmányt megteremtették, mint diplomata működött 1849-ben s az emigratio idejében és hazajöve a tudományos irodalom s a politika terén érvényesítette ragyogó fényes tehetségét s mint a Nemzeti Múzeum igazgatója s az országban levő összes múzeumok főfelügyelője, az Akadémia II. osztályának, a Régészeti Társulatnak elnöke, a M. Történelmi Társulatnak másodelnöke, több ízben országgyűlési képviselő, mindig vezérszerepet vitt közéletünkben.

A ki ismerte az ő szikrázó szellemét, mindig találékony genialitását, régebben ragyogó kedélyét, humorát, rengeteg világ- és emberismeretét, széles ismeretkörét a tudományok tágas birodalmában: bámulattal csodálta és tisztelte azt a sokoldalúságot és szellemi erőt, mely Pulszky Ferenczet világhírűvé tette.

A betegség és különböző csapások őt is megtörték s az utóbbi években csak romja volt egykori nagyságának, erejének s a halál, mely szept. 9-én elragadta, megváltás volt neki. Szept. 11-én temették el nemzeti múzeumi lakásából a politikai, tudományos, művészvilág kiválóságai részvételével, az őt méltán megillető mély gyászszal és végső tisztességgel. Nyugodjék békével!

Sz. L.

Volf György.

(1843 oct. 3—1897 szept. 13.)

Mult havi füzetünkben ismertettük és méltattuk egyik nem rég megjelent jeles munkáját, nem is sejtve, hogy mire az megjelenik, írója nem él többé. Bizony bizony . . . ars longa vita brevis!

Az új tanév küszöbén tirolai nyaralásából látszólag a legjobb egészségben tért haza, de alighogy mintagymnasiumi igazgatói munkáját megkezdette, szept. 13-án jött a megrendítő hír, hogy a kiváló tudóst és páratlan becsületességű jó embert a kérlelhetetlen halál elragadta s csak abban az egyben volt hozzá irgalmas, hogy minden hoszszas szenvedéstől megkímélve, úgyszólván egy pár pillanat alatt végzett vele. Nem akarjuk őt most behatóan jellemezni; csupán pár szóval a *tudósról* akarunk megemlékezni s fel akarjuk jegyezni a magyarság erejének azt a diadalát s a gondviselés amaz áldását, mely megengedte, hogy a törökbálinti sváb parasztszülők gyermekéből a magyarságnak és magyar tudományosságnak egyik kiváló oszlópa legyen. Volf György először mint hangyaszorgalmú anyaggyűjtő tett nagy szolgálatot a magyar nyelvtudománynak, kiadta a *Nyelvemléktár* 14 kötetét tanulságos előszókkal. Még egyetemi hallgató korában, Bécsben, foglalkozván slavistikával, ez irányban tett tovább buvárlato-

kat s nyelvtudása eredményeit fényes sikerrel értékesítette a magyar őstörténetre nézve. Egy értekezésében (*Kitől tanult a magyar írni, olvasni?*) megdönthetetlen nyelvtörténeti adatokkal mutatta ki, hogy nem szláv, hanem velenceze-vidéki olasz papok voltak e tekintetben a magyarnak első tanítói s így a térítés munkáját is ők végezték. Bővebben kifejtette e kérdést *Első keresztény térítőink* cz. rendes tag-sági akadémiai székfoglalójában, egymásután döntögetve a szláv térítés hypothesisének erősségeit. Harmadik értekezését (*Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás*) épen folyóiratunk mult száma ismertette: ebben mutatja ki, hogy a Magyarországon ma élő nemzetiségek közt hazánk legrégebb lakója a magyar. Végre a tavalyi ünnepies akadémiai nagygyűlésen nagy tetszéssel fogadott felolvasása (*A honfoglaló magyarok műveltsége*) mintegy betetőzése ez irányú munkálatainak: ebben bizonyítja be a nyelvtörténet és nyelvhasználat tanulságaival és azzal az élesen bonczoló logikával és polemikus erővel, a mely Volfban ritka módon és példaszerűen jelentkezett, hogy a honfoglaló magyarok a műveltségnek jóval magasabb fokán állottak mint akár a szlávok, akár a németek.

Volf György működése a magyar tudományosságra nézve úttörő. Azokat az eredményeket, a melyeket ő felmutatott, nem ignorálhatja többé sem a nyelv-, sem a történettudomány. Meglehet, hogy azok, a kik a megkezdett munkát folytatni fogják, egyben-másban módosítani fogják egyes állításait, magyarázatait; végeredményeiben azonban alapvetők maradnak ezek a dolgozatok, s érdemük őstörténetünk felderítése körül maradandó. De nem csak tartalmilag, hanem alakilag is igen becsesek e munkák. Mindenkor mintái lesznek az éles logikának és a tiszta magyarságnak.

—i—s.

Csányi Lászlónak szülőházát Zala-Csányban októker 10-én a vármegye díszes emléktáblával jelöltette meg. A jeles államférfiút, ki 1848-ban a Dunántúl déli részének, és 1849 négy első hónapjában Erdélynek védelmében s igazgatásában, majd a közlekedésügyi miniszteriumban oly kiváló érdemeket szerzett s ki hazaszeretétét vértanúhalállal pecsételte meg, saját, stilaris tekintetben is nagybecsű levelei alapján mint erdélyi kormánybiztost folyóiratunknak okt. és nov. füzetekben Márki Sándor eddig jobbadán ismeretlen adatok alapján mutatja be. Mi e két cikkben nyújtjuk koszorúnkat az okt. 10-iki ünnepély alkalmából.

A hunyadmegyei történeti és régészeti társulat szeptember 30-án Déván, a vármegyeház nagytermében tartotta ez idei, immár a 18-ik évi közgyűlését, melyen Majláth Gusztáv gr. erdélyi püspök is jelen volt, s a terem a város és megye előkelőségeivel telt meg *Gr. Kuun Géza* elnök, lendületes szép megnyitó beszéde végén üdvözlö dr. Keller Ottó egyet. tanárt, mint a prágai néprajzi társaság, Téglás Gábort, mint a Magyar Tudományos Akadémia, dr. Szádeczky Lajost, a Magyar Történelmi Társulat és Erdélyi Kárpát Egylet és dr. Moldován

Gergelyt, mint az Erdélyi Múzeum-Egyelet, s a kolozsvári Ferencz-József tud.-egyetem és dr. Kórody Péter tanárt, mint az Alsó-Fehérmegyei tört. és régészeti társulat képviselőjét.

A megnyitó beszéd után, Hollaki Arthur alispán indítványára a püspök közfelkiáltással a társulat tiszteletbeli tagjává választatott. Majd Pogány György ny. főispán ajánlá dr. Wlassics Gyula közoktatási minisztert és dr. Zsilinszky Mihály államtitkárt, mint kiváló történetíró, a kiket tiszteleti taggá választásukról táviratban értesített a közgyűlés. Hasonlóan megválasztották még a jelenlevő dr. Keller Ottó págai és dr. Moldován Gergely kolozsvári egyetemi tanárt, kinek érdemeit dr. Solyom-Pekete Ferencz emelte ki.

Gr. Majláth püspök megválasztásáért köszönetét nyilvánítva, nem azért fogadja el a kitüntetést — úgymond — mintha méltó helyet foglalhatna el azok közt, a kik oly kiváló érdemeket szereztek a történeti kutatás terén, hanem azért, mert mindenikünknek, a kinek tehetségében és módjában áll a tudományok művelésével a társadalomnak és hazának használni, legszentebb kötelessége. Ezért kötelességet mulasztana, ha az ellenkezőt tenné. Egy másik ok, a miért társulatunk iránt rokonszenvvel viseltetik az, hogy: jóllehet a társulat túlnyomóan római emlékekkel foglalkozik, de sok a magyar emléké is a megyében, melyek ha mindjárt a legcsekélyebb kő is, eszébe juttatják azokat a férfiakat, a kik eszökkel és vérökkel szolgálták a hazát. Kidomborodik ezekből az ők jellemök és buzgalmok, a melyen mi épülhetünk. Mint egyházának papja nem is fél a történeti kutatás eredményétől, sőt inkább buzdít arra, mert hiszen a katolikus egyház ott volt nemzetünk bölcsőjénél, szenvedéseinél, dicsőségénél és mindenütt megtette kötelességét, a hol csak kellett. Hogy tettel is megmutassa lelkesedését, kijelenti, hogy az alapító tagok sorába lép.

Azután a tisztújítás következett.

Elnökké választatott ismét gr. Kuun Géza; alelnök: Dr. Solyom-Fekete Ferencz, kir. törvényszéki elnök; titkár lett az elhunyt Kún Róbert helyett: Dr. Veress Endre főreáliskolai tanár, stb. A választmány is teljesen felfrissült, kiegészítve a megyei intelligenciából.

Ezután következtek a felolvasások. Elsőül *Keller Ottó* prágai egyetemi tanár ismertette a székely-földvári reliefen, s a maros-németii park oltárkövén található kéz-alakú jelvények *symbolicus* jelentését. Utána dr. *Szádeczky* Lajos tiszteletbeli tag tartott szabad előadást az 1690. aug. 21-én történt zernesti csatáról, melyben Erdély híres államférfia Teleki Mihály elesett, a kinek emlékére a gr. Teleki család oszlopot akar állíttatni a csatatéren. *Téglás* Gábor múzeumi igazgató előadása a rómaiak úthálózatáról, szintén nagyon lekötötte a hallgatóság figyelmét. Dr. Veress Endre jelzett felolvasása Castaldóról, az idő előrehaladottsága miatt, a legközelebbi választmányi ülésre maradt.

Hivatalos jelentések fejezték be déli 1 órakor a társulat közgyűlését, mely fényesen igazolta ez alkalommal is a társulat élénk tevé-

kenységét, s a közönség meleg érdeklődését és rokonszenvét iránta. Másnap, (octóber 1-én) gróf Kuun Géza vendégszerető házánál, a Dévával határos *Maros-Németin* gyűlt össze a társaság, a hol a század elején gr. Gyulai Lajos házánál Kazinczi és Döbrentei ápolgatták a magyar irodalmat s a mely mostani birtokosánál a tudomány és irodalom valóságos tuscúla s parkja gazdag múzeuma a határában állott római castrum (Micia) kiásott régiségeinek. A gazdag lakoma után a római castrum helyére ment ki a társaság, a hol az nap is ásatásokat rendezett a nemes eszméknek élő gróf s oly szerencsével, hogy egy római sarkophág került elő a szántóföld mélyéből. Egy szomszédos szántóföldön is feltárva állott egy hatalmas római sarkophág (s egynek a vége kiásva), melyet egyszerű oláh gazda tulajdonosa 50—80 frtért kínálgatott megvételre. Az országút árkában is római korbéli faragott kövek hevertek, mutatván, hogy mily gazdag telepe van itt a régiségeknek.

Magyarország Archæológiája, Pulszky Ferencz két kötetes nagy munkája, írója halálával egyidejűleg most jelent meg nagy nyolczadrétű alakban, 194 egész oldalas táblával és 278 a szöveg közé nyomott ábrával a „Pallas“ kiadásában. Mindeddig nem volt a magyar irodalomban oly mű, a mely azt a rengeteg régészeti anyagot, a mely szakfolyóiratainkban több mint egy félszázadon át összegyűlt, rendszeresen összefoglalta és a szakköröknek és művelt közönségnek egyaránt hozzáférhetővé tette volna. Ennek a régen érzett szükségletnek felel meg *Magyarország Archaeológiája*. Ilyen munka elkészítése mindenestre a legnehezebb feladatok közé tartozik, mert a feldolgozandó anyag, vagyis az őskortól egészen a XVIII-ik század végéig terjedő emlékek magyarázata az archaeologia és a műtörténelem legkülönbözőbb szakainak ismeretét kívánja meg. Ily munka készítésére nálunk csak egy ember vállalkozhatott: Pulszky Ferencz, a ki egész élete tanulmányainak és tapasztalatainak alapján állította össze a magyarországi régészetnek ezt a kézikönyvét, a mely megfelelő terjedelemben, vonzó, világos és élvezetes előadásban beszámol az eddigi régiségtani kutatások összes eredményeiről. A munka két kötetből áll; az első az őskortól a római kor végéig terjed, a második pedig a népvándorlás korától a XVIII-ik század végéig terjedő emlékesoporttal foglalkozik és tartalmához méltó gazdag illusztrációk díszesítik. Ára fűzve 16 ft, díszes félbörkötésben 20 ft.

Ki volt Anonymus? (Béla király névtelen jegyzője, a ki a honfoglalás történetét megírta) ez a kérdés régóta foglalkoztatja a magyar történetírókat. Most, hogy Ő Felsége nagylelkű elhatározásából neki is szobrot emelnek, a nagy közönséget is érdekli a kérdés. Érdekes véletlen, hogy a *Magyar Történelmi Társulatnál* van egy pályamű, mely feleletet tartalmaz arra a kérdésre, hogy ki volt Anonymus. *Sebestyén* Gyula dr. írta, a ki tavaly a honfoglalás mondáiról s nemrégben a székelyek eredetéről írt egy-egy könyvet. Sebestyén új munkája

a krónika keletkezésének korát és szerzőjének személyét is megállapítja. Hogy mennyi sikerrel, az csak a munka megjelenése után ítéltető meg. Szerinte a krónika az 1203 és 1204 közti téli hónapokban kelt, midőn Imre király, III. Béla idősb fia uralkodott. A szerző neve *Adorján*, a ki 1183-ban esztergomi kanonok volt, 1183—84-ben a párisi egyetemen tanult, 1185-ben *III. Béla jegyzője* lett s ugyanez évben már *kancellárrá* és budai préposttá lépett elő, a kancelláriából 1187-ben távozott az *erdélyi püspöki székre*, a hol haláláig, 1204-ig meg is maradt. Művét barátjának, *Jakab* mesternek, egykori párisi tanuló társának, III. Béla kisebb fia, II. András herceg nevelőjének és 1200—1202-iki prépost-kancellárjának, a kalocsai káptalan prépostjának s későbbi váci püspöknek írta. Sebestyén, Mátyás Flórián és Pauler Gyula előmunkálatainak tovább fejtésével jutott ez eredményre. A Történelmi Társulat pályázatának, mely alkalmul szolgált Sebestyénnek munkája megírására, ez a története: Zichy Jenő gróf a millennium alkalmából száz aranyat bocsátott a társulat rendelkezésére, hogy írassa meg a honfoglalás történetét népszerű előadásban. A két éve kitűzött pályázat meddő maradt. Ez évi február 4-én a pályázatot ismét kihirdették, de ezúttal már nem a nehezen megírható történetre, hanem egy kritikai előmunkálatra: egy hazai vagy külföldi olyan kuttó irodalmának és tartalmának kritikai ismertetését kívánták, a mely kizárólag a magyar honfoglalással foglalkozik. A szept. 30-án lejárt határidőre két terjedelmes pályamű érkezett be. Az egyiket *Sebestyén* Gyula dr. írta, *Ki volt Anonymus?* címmel, a másikat *Vári* Rezső, mely *Bölcs Leó* művét ismerteti a honfoglalást megelőző idők történetéről.

Magyar műkincsek Orosz-Lengyelországban A pálosoknak tudvalevőleg Magyarországon, valamint külföldön számos kolostoruk volt s mint egyetlen magyar rend különösen hazánkban fejtett ki nagy tevékenységet a középkorban. A kolostorok számát azonban a tatárjárás és a török invázió nagyon megapasztotta, míg II. József császár ismert rendelete a rendet itthon feloszlatta. A rendnek ma már csak két kolostora van: az egyik Krakkóban 12 baráttal, a másik Czenstochowóban 27 baráttal. A pálosok híres kincstára és könyvtára az utóbbi helyen orosz földön van. A gazdagságáról híres könyvtárt és kincstárt már gyakrabban ismertették az irodalomban; de arról még keveset írtak, hogy ott magyar műkincsek is vannak. A kincstárban van Báthory István lengyel király aranyozott ezüst feszülete s az a pompás kazula, melyet Hedvig királyné sajátkezűleg készített a pálosok részére. Ujabbán dr. Nyáry Sándor műegyetemi tanár Oroszországban tett műtörténeti tanulmányozásokat s a templom és kolostor bejárójánál, valamint a kolostor folyósóin elhelyezett képeket tette tanulmányozás tárgyává. A templom bejárójánál két életnagyságú arcképet látott és pedig a Szt.-Istvánét és a Szt.-Lászlóét, — míg a folyósók arcképei mellképek. Ezek között van Zörard, Sz.-András és Benedek, Salamon magyar király, boldog Lőrincz és Özséb, Martinovics György, Dénes

erdélyi püspök, Tamás atya, amint Mátyás királynak győzelmét és halála napját jövendőli meg, Péter nyitrai püspök, Báthory László püspök, Bertalan pécsi püspök, István szerémi püspök, Joannes de Zokoly és Sz.-Gellért csanádi püspökök, Dénes kalocsai érsek, Domokos nyitrai püspök, Mihály, Ágoston és Farkas zágrábi püspökök arczképei, melyek a földszinti, első és második emeleti folyósokon vannak szétosztva. Ezek a képek mind olajfestésűek, vászonra festve. A legérdekesebb rész az az öt képből álló freskó ciklus a kolostor előcsarnokában, mely Martinovics György életére vonatkozik. Az első képen látjuk Martinovicsot pálos rendtársai körében, a másodikon püspökké szentelik Izabella királyné jelenlétében, a harmadikon a pápa bibornokká avatja Károly császár és a bibornokok jelenlétében, a negyedikken meggyilkolják, míg az ötödiken az oltár előtt koporsójában fekszik. — Nyáry e művekről összesen 32 fényképfelvételt készíttetett, s megírja történetüket. Munkája hűsvét táján fog megjelenni.

Gymnasiumi Értesítők. A *nagyszombeni* m. kir. állami főgymnasiumában *Ferenczy István*nak a tavalyról kimaradt millenniumi beszéde jelent meg. A beszéd — a mint szerzője is mondja — az ifjúsághoz szól. A nagyszombeni nemzetiségi viszonyok magyarázhatják meg azt, hogy nemzeti örömünk és további létünk jogosultságát még a „Reichsanzeiger“ szavaival is támogatja. Ott találjuk még Ferenczy emlékezését Veress Ignácra és Balázs Ferencz dr.-ról s utánok a tanárokról, az intézetről és a tanulókról szóló kimutatásokat, melyek az intézet működését világítják meg. — *A kolozsvári ev. ref. kollégium* Értesítőjében *Sárkány Lajos* dr., mint új igazgató az intézet szép multjára pillant vissza s nagyobbára a kollégium mostani nevelésirányát vázolja, mely fővonásokban a többi felekezeti intézetekével azonos. Ezen felől aztán — a szerzővel szólva — „a tanítók egyénisége szabja meg a nevelés irányát s ez az intézet magához idomítja a tanárok egyéniségeit“. Az értesítő többi részében könnyen áttekinthető renddel a megszokott kimutatásokat találjuk. Végre *Türkányi György* vallástanár szép imája után az igazgató évről évről beszéde olvasható.

„**A Sárosvármegyei Jótékony Nőegylet multja és jelene**“ czímen dr. Horváth Ödön eperjesi jogakadémiai dékának, az egyesület titkáranak tollából 432 lapot tartalmazó kötet hagyta el nem rég a sajtót, a mely az 1861-ben alakult egyesület multját tárja az olvasó elé, felkarolja mindazokat a figyelemre méltó emberbaráti mozgalmakat, a melyeket Sárosvármegyének és különösen Eperjes sz. kir. városnak e századbeli élete felmutat. Különösen figyelemre méltó a munkának az a része, a mely a vármegye és a város történetében a szabadságharc korszakát mutatja be az emberbaráti eszmék szempontjából s a mely több érdekes adatot igyekszik megóvni az elfeledéstől. A meleg ügyszeretettel megírt munkának ára 3 frt. Kapható Kósch Árpádnál Eperjesen.